

Työttömän toimijuus - mahdollisuuksia, rajoituksia ja yhteiskunnan velvoitteita

Helsingin yliopisto
Kasvatustieteellinen tiedekunta
Yleisen ja aikuiskasvatustieteen
opintosuunta
Pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2018
Kyllikki Kosunen

Ohjaajat: Sirpa Lappalainen
Ulla-Maija Salo

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Kasvatustieteellinen		Laitos - Institution - Department Kasvatustieteiden osasto	
Tekijä - Författare - Author Kyllikki Kosunen			
Työn nimi - Arbetets titel Työttömän toimijuus- mahdollisuuksia, rajoituksia ja yhteiskunnallisia velvoitteita			
Title Agency of unemployed - possibilities, limitations and demands of society			
Oppiaine - Läroämne - Subject Yleinen ja aikuiskasvatustiede			
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Pro gradu -tutkielma / Sirpa Lappalainen, Ulla-Maija Salo		Aika - Datum - Month and year 30.09.2018	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 65 s + 2 liitettä.
Tiivistelmä - Referat - Abstract <p>Tässä tutkielmassa tarkastellaan työttömän toimijuuden mahdollisuuksia ja rajoituksia sekä siihen kohdistuvia yhteiskunnan odotuksia tai velvoitteita. Toimijuuden käsitteellä tarkoitetaan toimintaa ja tekemistä, joka muotoutuu oman valinnan ja kyvyn reunaehtojen sisällä. Toimijuus syntyy aina vuorovaikutuksessa ja on tilannesidonnaista.</p> <p>Tutkimustani taustoittavassa teoriassa käsitellään aktiivipolitiikkaa, jonka tarkoituksena on vastikkeellistaa sosiaalielämä ja aktivoida työttömät mahdollisimman pian takaisin työelämään. Aktiivipolitiikan juuret ovat uusliberalistisessa ideologiassa, jossa valtio vähentää holhoamista ja huolenpitoa, jolloin yksilöllä on sekä vapaus että vastuu ohjata omaa elämäänsä. Tähän liittyy myös elinikäinen oppiminen, joka mukauttaa yksilön vastaamaan yhteiskunnan tarpeita.</p> <p>Aineisto koostuu kymmenestä työttömän tai pitkäaikaistyöttömyyttä kokeneen henkilön haastattelusta.</p> <p>Tutkimuksen tulokset osoittavat, että työttömyys mahdollistaa leppoisamman arjen rytmin, mutta muutoin työttömän toimijuus on monen rajoitteen muovaama. Varsinkin pitkittynyt työttömyys aiheuttaa taloudellista niukkuutta, millä on kerrannaisvaikutus muihin ongelmiin. Työttömän toimijuuteen vaikuttaa myös merkittävästi henkinen jaksaminen, sillä työtön ei koe voivansa olla täysivaltainen kansalainen. Työtön kokee yhteiskunnan vaativan tietynlaista aktiivista toimintaa ja velvoittavan jopa ratkaisemaan itse työttömyytensä huomioimatta sitä estäviä rakenteita.</p>			
Avainsanat - Nyckelord Työttömyys, toimijuus, uusliberalismi, aktiivipolitiikka			
Keywords Agency, unemployment, neo-liberalism, active policy			
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited			
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information			

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Educational Sciences		Laitos - Institution - Department Education	
Tekijä - Författare - Author Kyllikki Kosunen			
Työn nimi - Arbetets titel Työttömän toimijuus - mahdollisuuksia, rajoituksia ja yhteiskunnan vaatimuksia			
Title The agency of unemployed- possibilities, limitations and demands of society			
Oppiaine - Läroämne - Subject General and adult education			
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Master's Thesis / Sirpa Lappalainen ja Ulla-Maija Salo		Aika - Datum - Month and year 30.09.2018	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 65 pp. + 2 appendices
<p>Tiivistelmä - Referat - Abstract</p> <p>This study examines the agency of unemployed focused on its possibilities and limitations. In this research I also concentrate on what kind of an agency the society demands from unemployed and how it affects on life. The agency is explained to be an action, which takes form in certain structure, context and interaction.</p> <p>The research material has been gathered by interviewing ten persons, who were either unemployed at the moment or who have experienced long-term unemployment.</p> <p>This research shows that the agency of the unemployed has more limitations than possibilities. Most restrictions are connected with low income, especially among long-term unemployed people. There is always some concern about coping financially and the lack of money influenced almost all parts of daily life and before long caused other problems. Mental pressure effects on agency by weakening self-esteem and unsure future makes prospects hopeless. The opportunity is the more flexible daily schedule, which makes living leisured and gives a possibility to spend more time with family, friends and hobbies. However, the period of unemployment cannot be compared to holiday, because anxiety about getting a job is always present.</p> <p>As for demands of society the informants share the experience of being responsible for solving the problem alone without recognizing the fact that the reason of unemployment can be structural. Also, there is an indeterminate threat above unemployed; if one doesn't show certain kind of activity, one is punished with sanction.</p>			
Avainsanat - Nyckelord Toimijuus, työttömyys, uusliberalismi, aktiivipolitiikka			
Keywords Agency, unemployment, neo-liberalism, active policy			
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited City Centre Campus Library/Behavioural Sciences/Minerva			
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information			

Sisällys

1	JOHDANTO.....	1
2	TUTKIMUKSEN TAUSTAA.....	4
2.1	Aktiivipolitiikka.....	5
2.2	Uusliberalismi.....	10
2.3	Aktiivimalli.....	13
3	TOIMIJUUS TUTKIELMAN NÄKÖKULMANA.....	15
4	AIEMPAA TUTKIMUSTA TYÖTTÖMYYDESTÄ.....	24
4.1	Kortteinen ja Tuomikoski.....	24
4.2	Lähteenmaa.....	25
4.3	Ervasti.....	27
4.4	Muita tutkimuksia.....	28
5	TUTKIMUKSEN.....	32
5.1	Tutkimustehtävä ja tutkimusaineisto.....	32
5.2	Aineiston analysointi.....	34
6	TUTKIMUSTULOKSET.....	37
7.1	Työttömän toimijuuden mahdollisuudet.....	38
7.2	Työttömän toimijuuden rajoitukset.....	41
7.3	Työttömän kokemus yhteiskunnan velvoitteista	44
7	EETTISYYS JA LUOTETTAVUUS.....	49
8	POHDINTA.....	51
	LÄHTEET.....	58
	LIITE 1.....	66
	LIITE 2.....	67

1 Johdanto

YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen 23. artiklan mukaan *kullakin henkilöllä on oikeus työhön, työn vapaaseen valintaan, yhtäläisiin ja tyydyttäviin työehtoihin ja suojaan työttömyyttä vastaan*. Suomen perustuslain 18 § (Oikeus työhön ja elinkeinovapaus) velvoittaa julkisen vallan edistämään työllisyyttä ja pyrkimään turvaamaan oikeuden työhön: *jokaisella on oikeus lain mukaan hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla*. Vaikka laki velvoittaa yhteiskuntaa ja turvaa sen jäsentä, tosiasia kuitenkin on, että kaikille ei töitä riitä. Suomessa työttömiä oli vuoden 2018 alussa 283 000 henkilöä työttömyysasteen ollessa oli 8,8 % (Tilastokeskus, 2018b). Täystyöllisyys tai ainakin mahdollisimman pieni työttömyysaste on toki jokaisen hallituksen tahtotila, mutta tavoitteena valitettavan epärealistinen. Suomessakin tulee aina olemaan työttömiä, joista jokaisen on asemoitava elämänsä uudelleen tavalla tai toisella tilanteessa, joka ei ole itse valittu tai toivottu. Ervasti (2003a, 122) painottaakin, että työttömyyttä esiintyy kaikissa väestöryhmissä eikä mikään koulutus, ammattiasema, ikä tai sukupuoli takaa siltä välttymistä.

Suomalaisessa yhteiskunnassa työn tekemisen arvostus on perinteisesti ollut korkea. Ikäheimon (2008, 27) näkemyksen mukaan yhteiskunnassa arvostettava toiminta samaistetaan ainoastaan palkkatyöhön ja kaikkea muuta yhteiskunnallistakin tekemistä pidetään lähinnä harrastustoimintana. Poijula ja Ahonen (2007, 9-10) toteavat, että yhteisö pitää työllisyyttä kunnioitettavana ja työttömyyttä arvottomana. Työssä käyminen on hyve ja se yhdistetään järjestykseen, työttömyyden mielletään olevan pahe ja se yhdistetään anarkiaan. Työn tekemisen konkreettisiksi hyödyiksi he mainitsevat rahan, valinnan mahdollisuudet ja kohtuullisen elintason. Työttömät puolestaan menettävät asemansa kuluttajina ja kunnon kansalaisina. (Pojula & Ahonen 2007, 9-10.) Arendt (2002, 106, 109) väittää työn arvostuksen saavuttaneen huippunsa Marxin luomassa ideologiassa, jossa työ on paitsi kaiken tuottavuuden lähde, myös ilmentymä ihmisen inhimillisyydestä. Lisäksi Locke'n viitaten hän toteaa, että työ mielletään yhä kaikkien arvojen ja jopa ihmisyyden perustaksi. (Arendt 2002, 106, 109.) Moni rakentaa identiteettiään työn kautta ja siihen liittyy vahvasti arvostus omasta itsestä ja kyvykkyydestä toimia yhteiskunnassa täysivaltaisena jäsenenä.

nä. Työ tuo elämään sisältöä ja tarkoitusta. Työttömän status tarkoittaa monelle itsensä ja elämän uudelleenarviointia sekä omasta näkökulmasta että suhteessa yhteiskuntaan. Toiminta ja tekeminen määräytyvät ja mahdollistuvat todennäköisesti eri tavoin kuin työssäkäyvänä henkilönä. Työn merkitys yksilölle ja hänen identiteetilleen sekä elämäntilanne vaikuttavat siihen, miten työttömyys koetaan ja mikä merkitys sille muotoutuu, korostaa Silvennoinen (2007, 18). Varsinkin pitkittynyt työttömyys voi vaikuttaa elintasoon dramaattisesti, mutta huomioitavaa ovat myös monet muut siihen liittyvät ongelmat. Työllä on todettu olevan taloudellisen turvan lisäksi suuri sosiaalinen ja psykologinen merkitys (Poijula & Ahonen, 2007, 31). Päivärinta (2011, 54) viittaa sekä omaan että muihin aikaisempiin tutkimuksiin, joiden mukaan työttömyys aiheuttaa sinnittelyä vähäisillä resursseilla, struktuurin katoamista arkipäivistä ja ajan kulumiseen liittyviä haasteita.

Tutkin pro gradu -tutkielmassani työttömän toimijuutta. Mielenkiintoni kohdistuu siihen, miten työtön kokee toimijuutensa mahdollisuudet ja rajoitukset, sekä konkreettiset että piilotajuisesti vaikuttavat? Mitkä ovat työttömien näkemykset siitä, miten hän pystyy tai pystyykö ylipäättään toteuttamaan omassa elämässään toivotunlaista toimijuutta? Miten rakenteet, jotka voivat olla materiaalisia, sosiaalisia, taloudellisia tai maantieteellisiä, vaikuttavat toimintamahdollisuuksiin? Olen myös kiinnostunut työttömien näkemyksistä siitä, millaista toimijuutta he kokevat yhteiskunnan heiltä odottavan tai vaativan?

Toimijuus on käsitteenä moniulotteinen, mutta eri teorioita yhdistävä tekijä on, että toimijuus syntyy sosiaalisessa kanssakäymisessä ja on tilannesidonnaista, siihen vaikuttavat aika, konteksti ja resurssit (esim. Giddens 1979, 53, 55 ;Biesta & Tedder 2007, 132, 137). Arendt (2002, 99) kiteyttää ihmisen olemassaolon ja toimien muuttumisen todellisiksi riippuvan toisten ihmisten läsnäolosta. Gordon (2005, 115) näkee toimijuuden käsitteen tarkoittavan yksilön kapasiteettia tehdä ja toteuttaa päätöksiä. Lähteenmaa (2011, 52) määrittelee toimijuuden ja toiminnan liikkeellepaneviksi voimiksi halut, pyrkimykset ja velvollisuudet. Emirbayer ja Misch (1998, 973) tuovat esille sen, että vaikka toiminta konkretisoituu nykyhetkessä, sen rakentumiseen vaikuttavat historialliset, kulttuuriset ja persoonalliset tekijät sekä toimijan suhde menneeseen ja käsitys tu-

levaisuudesta mukaan luettuna tilannekohtainen arvio nykyisyydestä. Toimijuus ei siis ole refleksinomaista reagointia tilanteessa vaan siihen liittyy harkitsemista, arviointia ja valintaa. (Emirbayer & Misch, 1998, 973.) Niemelä (2008, 222) kiteyttää ihmisen todellistavan elämänsä toiminnassa elämäntilanteensa kautta suhteessa muihin.

Työttömyys on ajankohtainen aihe erityisesti nyt, kun hallituksen toimeenpanema työttömyysturvan aktiivimalli astui voimaan vuoden 2018 alusta. Mallia on perusteltu työttömän aktivoimisella ja työttömyysetuuden vastikkeellisuudella. Aktiivimalli on kuitenkin herättänyt hyvin voimakasta, kahtiajakautunutta yhteiskunnallista keskustelua. Toisaalta työttömyyden mielletään olevan yhteiskunnallinen ongelma, toisaalta työttömyyden katsotaan johtuvan henkilökohtaisista ominaisuuksista ja yrittämisen puutteesta sekä kieltäytymisestä osallistumasta yhteiskunnan rakentamiseen. Aktiivimallia koskevan keskustelun onkin koettu syyllistävän ja kohtelevan epäoikeudenmukaisesti työttömiä tilanteesta, joka johtuu yhteiskunnan rakenteista ja vallitsevasta taloudellisesta tilanteesta. Aktiivimallin kumoamiseksi tehdyssä kansalaisaloitteessa yksi perusteluista oli se, että työtöntä ei voi asettaa lopulliseen vastuuseen tilanteestaan, sillä hän ei voi loppujen lopuksi vaikuttaa työpaikan palkkaamispäätöksiin.

Keskitalo (2013, 46, 52) toteaa, että Euroopan Unionin työllisyysstrategia on korostanut 90-luvun lopulta lähtien, että sosiaaliturvan tulisi rakentua ehdoiltaan, tasoltaan ja kestoaltaan siten, että se kannustaisi työhön eikä muodostuisi pääasialliseksi tulonlähteeksi. Tarkoituksena on myös hillitä sosiaalimenojen kasvua. Lisäksi työllisyyden katsotaan olevan paras tapa ehkäistä syrjäytymistä ja edistää yhteiskunnallista osallisuutta. Työhön ja koulutukseen aktivoiminen nähdään myös sosiaalisena investointina ja uusien mahdollisuuksien tarjoajana (Keskitalo 2013, 46, 52). Aktiivipolitiikan taustalla on uusliberalistinen talouspolitiikka, jonka mukaan yksilöllä on oltava vapaus ja valinnanmahdollisuus omaa elämää koskevissa päätöksissä, mutta hän on myös vastuussa seurauksista. Gordon (2005) toteaa valtion vetäytyvän vastuusta ja holhoavasta roolista. Julkunen (2006, 59-60) kuvailee siirtymisen kollektiivisesta turvasta kohti valinnanvapautta olevan huipulle nousun eetos, joka on koventanut yhteiskunnassa vallitsevia arvoja. Menestys on yksilön omaa ansiota, kun taas pärjäämättömyyden

katsotaan johtuvan siitä, ettei yritä tarpeeksi. (Julkunen 2006, 59-60.) Toimijuuden tarkastelun näkökulmasta on mielenkiintoista, onko työttömällä realistisia mahdollisuuksia toteuttaa haluamaansa toimijuuttaan uusliberalistisen ideologian mukaisesti vai rajoittavatko sitä yhteiskunnalliset rakenteet ?

2 Tutkimuksen taustaa

Tässä luvussa kerron, mitä taustatekijöitä liittyy työttömän mahdollisuuteen toteuttaa toimijuutta. Yhteiskunnassa vallitsevat arvot ja asenteet sekä poliittiset linjaukset vaikuttavat siihen, millaisissa kehyksissä työttömän toimijuus muotoutuu.

Suomen laissa työttömyysturvalaki 2.luku 1 § määrittelee työttömän olevan *henkilö, joka ei ole työsuhteessa eikä työllisty yhdenjaksoisesti yli kahta viikkoa omassa työssä tai yrittäjänä*. Tilastokeskus (2008a) määrittelee työttömän muutoin suunnilleen samoin, mutta lisäyksenä on aktiivinen työn etsiminen ja mahdollisuus aloittaa työ kahden viikon kuluessa. Pitkäaikaistyötön on henkilö, joka on ollut työttömänä yhtäjaksoisesti yli 12 kk. Nuorisotyöttömyyden määritelmä koskee 15-24-vuotiaita. Piilotyötön on työvoiman ulkopuolella oleva, ansiotyötä haluava henkilö, mutta hän on luopunut työnhausta mm. opiskelun, lasten hoidon tai terveydellisten syiden vuoksi. (Tilastokeskus, 2018a.)

Työttömyysaste tarkoittaa työttömien prosenttiosuutta työvoimasta eli työllisistä ja työttömistä, väestön työttömyysaste lasketaan 15-74-vuotiaista. Vuoden 2018 tammikuussa Suomen työttömyysaste oli 8,8 %, työttömänä oli 283 000 henkilöä. Naisten työttömyysaste oli 9,3 % ja miesten 8,4 %. Nuorista työttömänä oli 50 000 työttömyysasteen ollessa 8,0 %. Piilotyöttömiä oli 140 000. (Tilastokeskus, 2018b.)

2.1 Aktiivipolitiikka

Julkisten kustannusten kasvaminen ja talouskasvun vauhdin hidastuminen on johtanut talouden realiteettien uudelleenarviointiin ja sen vuoksi politiikassa tavoitellaan hyvinvointijärjestelmän uudelleenluomista kestävämmälle rahoituspohjalle painopisteinä järjestelmien rationalisointi, kustannuskasvun patoaminen ja työnteon palauttaminen toimeentulon lähteeksi (Julkunen, 2006, 14). Keskitalo ja Karjalainen (2013, 7-9) mukaan työttömyyden aiheuttamat kustannukset yhteiskunnalle ovat laajentaneet työttömien aktivoinnin olemaan työllisyyspolitiikan lisäksi myös talous- ja sosiaalipolitiikkaa, taustalla on tarve hillitä sosiaaliturvamenoja. Tätä eri osa-alueiden politiikkaa voidaan yleisesti kutsua aktiivipolitiikaksi tai aktivointipolitiikaksi, joka tarkoittaa työikäisen väestön työhön osallistumisen tukemista laaja-alaisella toimintapolitiikalla. Tarkoituksena on, että työikäisen kansalaisen toimeentulo ei olisi pitkiä aikoja sosiaaliturvan varassa vaan työttömäksi jäänyt, työttömyysturvaa tai toimeentulotukea saava henkilö palaisi mahdollisimman nopeasti palkkatyöhön ja näin ollen kykenisi elättämään sekä itsensä että perheensä. (Keskitalo & Karjalainen, 2013, 7-9). Saikku (2015, 5-6, 36) määrittelee aktivointitoimenpiteiden keskeisimpien perusteluiden olevan hyvinvoinnin ja osallisuuden edistäminen, työhön tutustuminen ja työllistyminen sekä velvollisuus kuin myös oikeus tehdä jotain etuuden vastineeksi. Aktiivipoliittisia toimenpiteitä ovat työttömyys- ja sosiaaliturvan tason, keston ja ehtojen uudelleen määritteleminen siten, että se kannustaa työn vastaanottamista. Lisäksi palvelut, lähinnä työvoimahallinnon järjestämät, mutta myös sosiaalipalvelut, ovat keskeisessä osassa tukemassa työllistymistä. (Saikku 2015, 5-6, 36). Julkunen (2008, 194 ;2013, 38) kiteyttää aktivointiopin ytimenä olevan siirtyminen sosiaaliturvalta työhön ja aktiivipolitiikan perustavoitteen olevan kannustimien luominen työmarkkinoiden osapuolille sekä kykyjä ja velvoitteita työllistyä ja työllistää.

Keskitalo ja Karjalainen (2013, 10-11,13) toteavat, että aktiivipolitiikan mukaisia uudistuksia on tehty useimmissa Euroopan hyvinvointivaltioissa 1990-luvulta lähtien, Suomessa 1990-luvun puolivälin jälkeen. Eri maat toteuttavat aktiivitoimia erilaisilla painotuksilla, mutta linjaukset voidaan jakaa karkeasti kahteen lähestymistapaan: työkeskeiseen ja inhimillisen pääoman kehittämistä korosta-

vaan. Työkeskeinen lähestymistapa korostaa tiukempia tuen ehtoja ja työttömien velvollisuuksia osallistua aktiivitoimiin tarkoituksena torjua etuusriippuvuutta ja työllistyä mahdollisimman nopeasti. Inhimillisen pääoman kehittämistä korostava lähestymistapa, jota on ollut Suomessa vallitseva linjaus tähän mennessä, korostaa työttömien oikeutta palveluihin ja positiivisten kannusten avulla tavoitellaan työttömien tukemista ja työllistymisedellytysten parantamista. Tavoitteena on ratkaisut pitkällä tähtäimellä, työttömien pysyvä työllistäminen sekä myös syrjäytymisen torjuminen. (Keskitalo & Karjalainen, 2013, 10-11,13.) Aktiivisuutta koskevat muutokset kohdistettiin ensiksi nuoriin työttömiin, joista oltiin erityisen huolissaan syrjäytymisvaaran vuoksi, sittemmin aktivointitoimien kohderyhmä laajeni pitkäaikaistyöttömiin ja ennen pitkää työttömiin yleensä (Keskitalo 2013, 46).

Aktivointipolitiikan taustalta löytyy tulkinta työttömyydestä vapaaehtoisena valintana, koska kehittynyt sosiaaliturva tekee työnteosta taloudellisesti kannattamattoman ja poliittisessa keskustelussa on työttömyysetuuden leikkauksia on perusteltu kannustinloukuilla, työnetsimisteorialla ja riippuvuuskulttuurilla (Ervasti 2003b, 116). Työnetsimisteorian mukaan työn vastaanottamista punnitaan rationaalisesti sen mukaan, onko sillä tulojen tai muiden hyötyjen kannalta olennaista merkitystä (Ervasti 2003a, 121). Kannustinloukku tarkoittaa työnteon kannattamattomuutta sosiaalisiin etuuksiin verrattuna (Julkunen 2008, 194). Riippuvuuskulttuurilla tarkoitetaan työn arvostuksen vähenemistä ja sopeutumista elämään palkkatyön ulkopuolella toimeentulon koostuessa sosiaalietuuksista, missä ei nähdä mitään häpeällistä (Ervasti 2003b, 117). Ervastian (2003a, 121, 124) mukaan näihin näkökulmiin vedoten käsityksenä on, että sosiaalietuuksien pienentäminen vaikuttaisi aktiivisesti työttömän työnhakuun. Kuitenkin selvä näyttö työttömyyden aiheuttamista taloudellisista, sosiaalisista ja psykologisista ongelmista kyseenalaistaa työttömyyden vapaaehtoisena valintana, huomauttaa Ervasti (2003a, 121, 124.)

Keskitalon (2013, 8, 47-48, 50) mukaan aktivointipolitiikka on muuttanut tulkintaa siitä, mikä on hyvinvointivaltioiden sosiaalisen kansalaisuuden ehdot eli sosiaaliturvaan ja -palveluihin liittyvät oikeudet ja velvollisuudet. Uudistusten perustana oli näkemys, että oikeus etuuksiin sekä niiden kesto passivoivat ja tuki-

en myöntämiseen liittyvät käytännöt eivät integroi työhön riittävän tehokkaasti. Työttömyys- ja sosiaaliturvan saantiehtot ovat kiristyneet siten, että oikeus toimeentuloturvaan ja velvollisuus osallistua työhön ja koulutukseen ovat aiempaa tiiviimmin sidoksissa toisiinsa. Toimien tarkoituksena on muuttaa passiivinen toimeentuloturva työnhakua ja työllistymistä edistäväksi aktiiviseksi tueksi. (Keskitalo, 2013, 8, 47-48, 50.) Julkusen (2008,194,206) näkemyksen mukaan uuden sosiaalipolitiikan mukainen kansalaisten aktivoinnin tarkoitus on lisätä heidän vastuullisuutta ja velvollisuutta, lisäksi vastikkeettoman rahan saamisen mielletään heikentävän vastavuoroisuuteen pohjautuvaa yhteiskuntamoraalia ja aiheuttavan alennustilaa myös saajalle itselleen. Sosiaaliset oikeudet on ansaittava elämällä vähintään kunnollisesti, väittää Julkunen (2006, 23). Virtanen (2003, 442) vetoaa suomalaisen korkeaan työmoraaliin ja -halukkuuteen ja painottaa, että mikäli kaikesta aktivoinnista huolimatta työttömyys pitkittyy, syy on yleensä rakenteellinen, sillä sopivia töitä ei ole tarjolla. Työnhakijalla saattaa olla esimerkiksi vanhentunut koulutus, heikentynyt terveys tai hänet mielletään liian vanhaksi. Harvoin kyseessä on haluttomuus mennä töihin. Lisäksi työttömyyden pitkittyminen hankaloittaa työllistymistä entisestään sen leimaavan luonteen vuoksi. Mikäli tällaisesta tilanteesta rankaistaan työtöntä tekemällä perustoimeentulo harkinnanvaraiseksi tai ehdolliseksi, ollaan kaukana hyvinvointivaltion periaatteista, kritisoi Virtanen (2003, 442.)

Keskitalo (2013, 9, 51, 55-56) huomauttaa, että aktivointipolitiikka on tuonut vaatimuksia myös valtion ylläpitämälle palvelujärjestelmälle, jolla on merkittävä rooli sosiaalisen kansalaisuuden toteuttamisessa. Viranomaiset tarjoavat neuvoa, tukitoimia ja apua koskien työllistymistä tai koulutusta. Toimintamalli perustuu sopimuksellisuuteen valtion ja kansalaisen välillä, sillä toimenpiteistä sovietaan suunnitelmissa ja sopimuksissa. Esimerkiksi työttömän tulee osoittaa etsivänsä aktiivisesti työtä tai koulutuspaikkaa ja hänellä on velvoite osallistua julkisen vallan määrittelemiin työllistymis- ja aktiivitoimiin. Kyse ei ole kuitenkaan kahden tasa-arvoisen osapuolen sopimisesta, vaan pikemminkin moraalista ja sitouttavasta sopimuksesta. Viranomaiset valvovat ja edellyttävät etuuden saajan noudattavan sopimusta sanktion uhalla. Lisäksi suunnitteluprosessin epätasa-arvoisuus ilmenee myös siinä, että työttömän oikeus etuuteen on riippuvainen virkailijan päätöksestä. (Keskitalo 2013, 9, 51, 55-56.) Samoin Kotkas

(2013, 82-83) pitää sopimus-käsitettä ongelmallisena, sillä työllistymissuunnitelmat liittyvät oleellisesti myös yksilön vastuullistamiseen eivätkä pelkästään sopimiseen tai neuvottelemiseen. Asiakkaalle annetaan osittainen valta päättää omista asioistaan, mutta samalla hänen oletetaan ottavan enemmän vastuuta fyysisestä, psyykkisestä ja sosiaalisesta hyvinvoinnista. Lisäksi suunnitelmat velvoittavat ja sitouttavat yksilöä työllistymistä edistäviin toimenpiteisiin. Allekirjoittamalla sopimuksen yksilö antaa ikään kuin suostumuksen myös sanktioihin, ellei hän toimi sovitulla tavalla. (Kotkas 2013, 82-83.) Myös Julkunen (2008, 205) näkee sopimuksellisuuden yksipuolisena vastuuttavana käytäntönä ja kritisoi sitä, että mikäli työtön ei pysty noudattamaan sopimusta työllistymisessä, hänet nähdään sopimusrikkurina sen sijaan, että hänet mielletäisiin vaikeuksissa olevaksi ja apua tarvitsevaksi henkilöksi.

Keskitalo (2013, 60-62) mainitsee, että aktivointiuudistusten yhteydessä on nostettu esiin Michael Lipskyn teoria katutason byrokratiaorganisaatiosta, mikä on osaltaan määrittelemässä sosiaalisen kansalaisuuden toteutumista. Teoriassa katutason byrokraatit, joita ovat palvelujärjestelmissä toimivat työntekijät, muokkaavat alkuperäisen politiikan sisältöä siten, että toteutuva politiikka on sitä, mitä työntekijät soveltavat käytäntöön eikä sitä, mitä lainsäätäjä on suunnitellut. Lisäksi heillä on huomattava harkintavalta koskien palvelujen käyttäjien kohtelua. Katutason byrokraattien toimintamalli on suorassa suhteessa vallitseviin olosuhteisiin. Mikäli resurssit eivät riitä saavuttamaan määriteltyjä tavoitteita, työntekijät joutuvat kehittämään selviytymisstrategian, jolloin asiakkaiden priorisointi ratkaisee palveluiden saatavuuden ja tason. (Keskitalo 2013, 60-62.) Samoin Saikun (2015, 35) mukaan velvoitteiden ja sanktioiden määräytymisessä on huomattava liikkumavara, sillä niitä ei välttämättä käytetä siinä määrin kuin lainsäädäntö mahdollistaisi tai niitä voidaan toteuttaa ankarimman kautta.

Aktiivipolitiikka on herättänyt kysymyksiä kansalaisiin kohdistuvasta hallintavalasta tai hallintamentaliteetista, mitä teoreetikot ovat pohtineet Foucaultin jäljissä. Julkunen (2008, 188-189) kuvailee hallintavallan tai hallinnallisuuden tarkoittavan monelta taholta toteutettavaa ja monissa asuissa esiintyvää piilotettua valtaa, jolla hallitaan kansalaisia luomalla itseohjautuvuuden illuusio. Tarkoituksena on tuottaa työteliäitä ja vastuullisia valintoja tekeviä subjekteja. (Julkunen 2008, 188-189.) Miller ja Rose (2010, 17, 19, 213) korostavat, että hal-

linnoiminen ei ole kansalaisen alistamista tai näkyvää määräämistä, vaan puutumista yksilön toimintaan siten, että hän olettaa tekevänsä omat ratkaisut vapaasti. Tämä edellyttää yksilöltä toimintakykyä. Hallintavalta on luvunvapautteen verhottu pyrkimys pelastaa, kasvattaa tai johdattaa kansalainen omien mahdollisuuksien ja potentiaalin ääreen. (Miller & Rose 2010, 17, 19, 213.) Julkunen (2008, 188) mukaan hallintavaltaan liittyvä ydinkysymys kuuluu: millaista kansalaisuutta sosiaalipoliittisissa käytännöissä ilmenevä valta tuottaa? Foucaultin kansalaiset ovat vastuullisuuden ja aktiivisuuden sijaan vastuutettuja ja aktivoituja vallitsevien diskurssien ja käytäntöjen tuottamina, väittää Julkunen (2008, 188). Millerin ja Rosen (2010, 138, 139, 142, 148, 150, 154) mukaan kansalaisia voidaan hallita yhteisöinä hallintavallan määrittellessä, kuka on kompetentti kansalainen ja kuka ei. Tämä puolestaan piirtää mukana olemisen sekä ulos-sulkemisen ja syrjäytymisen rajat. Mukana oleminen edellyttää aktiivista otetta, itseensä investoimista ja oman elämän yrityksellistämistä. Syrjäytyneiden katsotaan olevan kyvyttömiä harjoittamaan vastuullista itsensä hallintaa, jonka vuoksi he ovat riski paitsi itselleen myös yhteiskunnalle. Tämän vuoksi heitä tulee kontrolloida ja ohjeistaa oikeaan suuntaan. Esimerkiksi työttömyyttä on hallittava ohjaamalla työttömän toimintaa aktiivisempaan suuntaan eli velvoittamaan hänet hakemaan töitä tai hankkimaan työllistymiseen tarvittavia taitoja (Miller & Rose 2010, 138, 139, 142, 148, 150, 154.)

Aktiointipolitiikkaa on myös kritisoitu. Kotkas (2013, 82) esittää, että yksilön aktivointia korostavalla sosiaalipolitiikalla on siirretty vastuuta viranomaisilta enemmän yksilölle. Keskitalo (2013, 55) väittää aktivoinnin korostavan yksilön toimintaa ja roolia integroitumisessa työmarkkinoille, painopiste on siis yksilössä ja työttömyyden ei mielletä enää olevan pääasiallisesti rakenteellinen ongelma. Samoin Julkunen (2008, 196; 2013, 40) näkee aktivointipolitiikan yksilöivän rakenteelliset ongelmat. Lisäksi sitä on arvosteltu tulojen uudelleenjaon ja tasa-arvon vaihtamisesta inkluusio- eli mukaanottamispolitiikkaan, toimeentulon ehdollistamisesta sekä työttömien velvoittamisesta epämielekkäisiin työntekoa jäljitteleviin korviketoimintoihin. Loukkaukset toimeentulo-oikeutta ja henkilökohtaista autonomiaa kohtaan tuntuvat kohtuuttomilta erityisesti siinä tapauksessa, mikäli toimilla ei ole tavoiteltuja työllistymisvaikutuksia. Julkunen toteaaakin tuloköyhyyden lisääntyneen myös Suomessa, mikä johtuu etuuksien pitämisestä

pienenä "Työnteon tulee aina kannattaa"-periaatteen oikeuttamana. Töihin suostutaan palkalla, mikä ei riitä kohtuulliseen toimeentuloon. Aktiivitoimiin osallistuminen voi antaa työttömälle tunnustetuksi tulemisen tai ihmisarvon kokemuksia, mutta pahimmillaan se voi nujertaa entisestään. (Julkunen 2008, 196 ;2013, 40.) Ervastin (2003, 130) mukaan työttömyysetuuden heikentäminen työttömän aktivoimiseksi ei johda toivottuun tulokseen, vaan pikemminkin aiheuttaa henkisen hyvinvoinnin laskua, joka vaikuttaa negatiivisesti työnhakuun. Samoin Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 180) toteavat tutkimusten tuoneen viitteitä siitä, että kannustava politiikka vaikuttaa kielteisesti, mikäli muutos johtaa taloudellisen ahdingon kiristymiseen. Työttömän aseman heikkous kannustaa aluksi etsimään töitä, mutta työttömyyden pidentyessä ja ahdingon kasvaessa saattaa vastaan tulla raja, jossa mitkään sanktiot eivät enää merkitse mitään, vaan vaikuttavat päinvastoin syrjäytymistä edistävästi. (Kortteinen & Tuomikoski, 1998, 180.)

2.2 Uusliberalismi

Aktiivipolitiikan keskeinen taustavaikuttaja on uusliberaali talouspoliittinen suuntaus, joka on Hännisen ja Karjalaisen (1997, 21) mukaan syntynyt kritiikiksi hyvinvointivaltiolle tavoitteena elvyttää yksilön yritteliäisyys ja autonomia. Harvey (2008, 7-8) toteaa uusliberalismin yleistyneen niin poliittis-taloudellisessa toiminnassa kuin ajattelussakin 1970-luvun jälkeen kaikkialla maailmassa aiheuttaen yksityistämistä, sääntelyn purkamista ja valtion vetäytymistä monilta sosiaalipalvelujen aloilta. Ideologia perustuu näkemykseen, jossa sekä yhteiskunnan hyvinvointi lisääntyy vapauttamalla yksilön oma osaaminen ja yritteliäisyys (Harvey 2008,7-8.) Miller ja Rose (1997, 131-133) väittävät uusliberalismin keskeisen teeman olevan muuttaa riippuvaisuuskulttuuri ja tehdä yksilöistä oman itsensä yrittäjiä ja elämästään vastuussa olevia kansalaisia, sillä yksilön yritteliäisyys vaikuttaa yhteiskunnan tuottavuuteen. Julkusen (2008, 209) sanoin vastuuntuntoinen kansalainen ei lisää sosiaalipoliittista kuormaa, vaan on sosiaali-riippumaton halliten elämänsä viisailla valinnoilla. Keskitalo ja Karjalainen

(2013, 8,10) korostavat uusliberaalin talouspolitiikan pyrkimyksenä olevan julkisen vallan kustannusten alentaminen. Hyvinvointivaltion tavoitteet, keinot ja säädökset arvioidaan uudelleen ja yleinen työkeskeisyys lisääntyy, jolloin ensisijainen toimeentulon lähde on työ ja sen katsotaan olevan myös paras keino yhteiskunnalliseen osallisuuteen. (Keskitalo & Karjalainen, 2013, 8, 10.)

Harvey (2008, 11) toteaa, että uusliberalistisen ajattelun lähtökohdaksi otettiin ihmisarvon ja yksilönvapauden poliittiset ihanteet, jotka myös määriteltiin ihmiskunnan keskeisiksi arvoiksi ja tämä vahvoin ja vastustamattomiin arvoihin perustuva ajattelutapa on vedonnut ihmisiin siinä määrin, että sitä on alettu pitää itsestään selvänä ja kyseenalaistamattomana. Tämän ajan hyve on aktiivinen kansalainen, minkä vuoksi aktiiviseksi nimetyt politiikat kuulostavat vastaansanomattomilta ja työkeskeisyydestä on tullut uutta oikeaoppisuutta, väittää Julkunen (2013, 41). Miller ja Rose (2010, 121) näkevät, että uusliberalistisessa ideologiassa kansalaisuuden ei haluta rakentuvan kollektiiviselle jäsenyydelle, joka sisältää oikeuksia ja velvollisuuksia vaan toimeliaalle, mahdollisimman korkeaan elämänlaatuun pyrkivälle autonomiselle toimijalle. Eteläpelto, Heiskanen ja Collin (2010, 9) esittävät, että aikuisuuden eri kentillä, koskien niin työtä, koulutusta, vapaa-aikaa kuin perhe-elämääkin, yksilöltä edellytetään ja vaaditaan yhä enemmän aktiivista toimijuutta. Aikuisuuden keskeisemmäksi hyveeksi katsotaan kuuluvan yksilöllinen toimijuus ja siihen liittyvä elämänhallinta. Eteläpelto ja muut (2010, 10) jatkavat väittäen, että viranomaisten puheessa toimijuudesta puhutaan elämänhallinnalle rinnasteisena käsitteenä sellaisten ryhmien kohdalla, joiden suhteen sen ei katsota olevan itsestään selvää. Näillä tarkoitetaan esimerkiksi päihderiippuvaisia, vammaisia ja työelämän ulkopuolelle joutuneita. Tässä kontekstissa toimijuuden vastakohtana pidetään avuttomuutta. (Eteläpelto & muut, 2010,10.) Samoin Julkunen (2006, 206) tuo esille, että aktiivisen kansalaisen ideologiassa vastuullisuus samaistuu aktiivisuuteen ja vastuuttomuus passiivisuuteen ja riippuvuuteen.

Harveyn (2008, 82-83) näkemyksen mukaan uusliberalistisessa ideologiassa vaurastumisen avaintekijät ovat yksityisyrittäjyys ja yrittäjähenkisyys. Yksilöllä on henkilökohtainen vapaus markkinoilla, mutta jokainen on myös vastuussa omista toimistaan ja hyvinvoinnistaan ulottuen sosiaalipalveluihin, koulutukseen, terveydenhuoltoon ja joissain maissa myös eläkkeisiin. Tämä periaate johtaa

siihen, että yksilön menestyksen tai epäonnistumisen katsotaan johtuvan yritteliäisyydestä tai henkilökohtaisista puutteista, esimerkiksi vähäisellä panostuksella kehittää henkistä pääomaa koulutuksen kautta. (Harvey 2008, 82-83.) Silvennoinen (2010, 68) toteaa tuottavan yhteiskunnan syntyvän uusliberalistisen ideologian mukaan yksilöllisen yritteliäisyyden avulla, jolloin ihminen muotoutuu oman elämänsä yrittäjäksi, joka muovaa elämäänsä omilla valinnoillaan. Henkilökohtaisen vastuun ajatus aiheuttaa vastoinikäymisten, kuten esimerkiksi työttömyyden, johtuvan yksilöstä, joten hänen täytyy myös ratkaista ongelman-
sa, kritisoi Hänninen ja Karjalainen (1997, 21). Yksilöllä täytyisi olla myös laskelmoiva suhde elämään, jolloin hän voi ennaltaehkäistä esimerkiksi köyhyyden kaltaiset ongelmat, väittävät Miller ja Rose (1997, 143).

Walters (2000, 23) tuo esille, että yleisellä tasolla työtön -käsitteellä viitataan henkilöön, joka jonkun epäonnistumisen tuloksena ei ole onnistunut saamaan töitä. Lisäksi työttömät jaetaan kahteen peruskategoriaan: heihin, jotka ovat kyvyttömiä tekemään töitä ja heihin, jotka eivät halua tehdä töitä, joiden myös katsotaan ansaitsevan köyhyytensä asenteensa vuoksi. (Walters 2000, 23.) Gordonin (2005, 115, 117) mukaan uusliberalismin korostaessa yksilön mahdollisuuksia ajatellaan ihmisten olevan sitä, miksi he itsensä muokkaavat. Individualismia korostettaessa perusnäkemys on se, että jokainen tuottaa oman tulevaisuutensa ja on siitä myös vastuussa. Tällöin oman elämän muotoutuminen on ikään kuin "itsen" projekti, joka on irrallaan sosiaalisista, kulttuurisista ja poliittisista suhteista. Tällaisten käsitysten epäkohta on toimijuuden vapauttaminen rakenteista ja niiden rajoittavista sekä eriarvoistavista järjestyksistä, joiden puitteissa toisilla on enemmän mahdollisuuksia rakentaa omaa toimijuuttaan kuin toisilla, korostaa Adkinsiin viitaten Gordon (2005, 115, 117). Harvey (2008, 95) painottaa, että epävakaiden ja vähenevien työmarkkinoiden yhteiskunnassa uusliberalismin määrätietoinen pyrkimys siirtää yksilölle kaikki vastuu hyvinvoinnistaan on kuitenkin erityisen haitallinen. Yhteiskunnan tukiverkon kutistaminen minimiin altistaa yhä suuremmat ihmisryhmät köyhyydelle. Henkilökohtaisen vastuun korostamisen myötä epäonnistumista pidetään omien ominaisuuksien aiheuttamana, jolloin uhrista tuleekin syytetty. (Harvey 2008, 95.) Myös Julkunen (2006, 143) näkee Suomessa sosiaalisen ilmapiirin koventumisen myötä kasvavan "blaming the victim" -ilmiön, missä työttömyyden tai mui-

den ongelmatilanteiden tulkitaan olevan omien valintojen tuotosta eikä yhteiskunnan rakenteiden tulosta.

Laitinen (2008, 36-38) huomauttaa väittelyn yhteiskunnan ja yksilön vastuukysymyksistä johtaneen kapea-alaiseen vastakkaisasetteluun, jossa hyvinvointivaltion puolustajia pidetään holhousvaltion kannattajina ja yksilön vastuuta vaativien katsotaan kiistävän hyvinvointivaltion tarpeellisuuden ja sen yhteisöllisen rakentamisen. Julkunen (2006, 140, 146) mukaan hyvinvointivaltion kritiikki kohdistuu pääosin siihen, että yhteiskunta ottaa vastuun pois yksilöltä ja huolehtii meistä koko elämänkaaren, jolloin yksilöllä rapautuu kyky pitää huolta itsestään ja läheisistään, mikä tuottaa sosiaaliriippuvan ihmistyyppin. Julkunen kuitenkin huomauttaa, että vaikka tietynlainen sosiaaliturva kattaakin elämän eri tilanteet, yksilöllä on silti kokonaisvastuu omasta elämästään eikä sitä poista edes laaja julkinen hyvinvointivastuu. Valintojen seuraukset, niin onnistuneet kuin virheellisetkin, kannetaan tavalla tai toisella itse. (Julkunen 2006, 140, 146.)

2.3 Aktiivimalli

Laki työttömyysturvan aktiivimallista tuli voimaan vuoden 2018 alusta tarkoittaen vastikkeellisuuden lisäämistä työttömyysetuuden saamiseksi. Aktiivimalli on TE-palvelujen (2018) määritelmän mukaan sitä, että työttömän on täytettävä ns. aktiivisuusedellytys 65 työttömyyspäivän aikana, muutoin työttömyysetuus pienee. Aktiivisuusedellytyksen täyttymistä arvioi työttömyysetuuden maksaja eli työttömyyskassa tai Kela. Tarkastelujakson aikana hyväksytty aktiivisuusedellytys tarkoittaa joko 18 tuntia työtä, toimimista yrittäjänä tai osallistumista viiden päivän ajan TE-toimiston järjestämään työllistymistä edistävään toimintaan, johon pääsyä arvioidaan aina tapauskohtaisesti palvelutarpeen mukaisesti. (TE-palvelut 2018.) Aktiivisuuden eri muotoja ei voi yhdistää täyttääkseen aktiivisuusedellytyksen, myöskään vapaaehtoistyötä ei hyväksytä. Lisäksi aktiivisuusedellytys koskee myös työkyvyttömiä, jotka eivät ole saaneet työkyvyttö-

myyseläkepäätöstä, mutta joilla on lääkärin määräämä sairausloma (Aktiivimalli 2018).

Aktiivimallia koskevan lain täytäntöönpano herätti voimakasta yhteiskunnallista keskustelua kansalaisten keskuudessa. Aktiivimallin vastustuksen perusteluna oli sen työttömiä epäoikeudenmukaisesti kohteleva luonne. Valtakunnallisella tasolla monet työntekijäjärjestöt kritisoivat aktiivimallia. Helmikuun alussa 2018 SAK järjesti työttömyysturvan aktiivimallia vastustavan mielenilmauksen, johon osallistui arviolta 8000 henkilöä (Blencowe, 2018). Mielenilmausta tuettiin lakoil-la. Aktiivimallin välitöntä kumoamista vaati 20.12.2017 tehty kansalaisaloite, joka keräsi tammikuun 2018 loppuun mennessä noin 140 000 kannatusilmoitusta. Äänioikeutettu Suomen kansalainen voi tehdä kansalaisaloitteen, jolla voi ehdottaa uutta lakia, muutosta olemassa olevaan tai sen kumoamista. Mikäli kansalaisaloite saa vähintään 50 000 kannatusilmoitusta, se etenee eduskunnan käsiteltäväksi. (Kansalaisaloite.fi, 2018b). Aktiivimallin kumoamiseksi tehdyn kansalaisaloitteen perusteluina mainittin aktiivimallin sanktiomenettelyn kohtuuttomuus työtöntä työnhakijaa kohtaan tilanteissa, joiden lopputuloksiin hän ei voi itse vaikuttaa. Näitä ovat esimerkiksi rekrytointiprosessi tai se, valitaanko TE-toimiston työllistymistä edistäviin palveluihin. Lisäksi eri alueiden erilainen työllisyyspalveluiden saatavuus todettiin työnhakijan kannalta epäoikeudenmukaiseksi suhteessa aktiivimalliin. (Kansalaisaloite.fi, 2018a) Aktiivimalli on aiheuttanut ankaraa arvostelua myös siksi, että työttömien tarvitsemien palveluiden määrän kasvua ei ole otettu resursseissa huomioon. Muhonen (2017) kommentoi Taloussanomissa TE-toimistojen ennustavan palvelujen olevan riittämättömiä vastaamaan aktiivimallin myötä työttömien tarvitsemien erilaisten koulutusten ja valmennusten sekä neuvonnan tarpeeseen. Perustuslakivaliokunta on pitänyt ongelmallisena tilannetta, jossa työttömältä leikataan etuutta, koska hän ei ole onnistunut pääsemään pätkätöihin eikä myöskään TE-toimiston palveluiden piiriin.

3 Toimijuus tutkielman näkökulmana

Toimijuus mielletään synonyymiksi toiminnalle tai tekemisille, mitä se yksinkertaisimmillaan onkin. Seuraavassa luvussa esittelemäni teoriat valottavat toimijuuden moniulotteisuutta. Toimijuutta on sekä aktiiviselta näyttäytyvänä että passiivisena pysyvä, lähes pelkkään olemiseen verrattava toiminta. Oikeastaan voisi kiteyttää, että koko ihmisen olemassaolo toteutuu toimijuudessa.

Yhteiskuntatieteissä eniten siteerattu Giddensin (1987, 97) määrittelee toiminnan eli toimijana olemisen olevan *sarja fyysisten henkilöiden todellisia tai toteutettavaksi harkittuja kausaalisia toimenpiteitä, joilla nämä henkilöt vaikuttavat maailmassa ilmenevien tapahtumien muodostamaan jatkuvaan prosessiin*. Kyseessä ei siis ole eriteltävät yksittäiset toiminnot, vaan toimimisen jatkuva virta, jossa edelliset ratkaisut vaikuttavat tuleviin (Giddens 1979, 55). Huomioitavaa on toiminnan luonteeseen kuuluva valinnanmahdollisuus siten, että toimija voi toimia joko positiivisesti puuttumalla ympäröivän maailman tapahtumiin tai negatiivisesti olemalla reagoimatta (Giddens 1987, 97). Giddens (1987, 96, 99, 118, 144) tuo esille yhteiskunnallisten järjestelmien rakenteellisten ominaisuuksien ja toimijana toimimisen keskinäisen riippuvuuden. Rakenne voi olla sekä pidike että keino, jolloin se on oleellisessa osassa toiminnan toteuttamisessa. Jokainen toimintaprosessi tuottaa jotakin uutta samalla kun kaikki toiminta on osa menneen jatkumista. Toimijuuteen liittyy myös toimintaan liittyvä ja sen luonnetta pohtiva tarkkailu, jolla haetaan perustelua toimintaan. Pohdintaprosessissa toimijat suhteuttavat tekoa toisiinsa ja kohdemaailmaan. Käyttäytymisen pohtivassa tarkkailussa myös rationalisoidaan käytös eli tarjotaan järkevältä kuulostava selitys ja syy toiminnalle. Toimija voi myös arvioida ja hyväksyä jostain toiminnasta seuraavat sanktiot, mikäli hän kokee tietyn päämäärän saavuttamisen tärkeäksi. (Giddens, 1987, 96, 99, 144.) Toimijuus voi olla myös tiedostamattomien motiivien ohjaamaa (Giddens 1979, 59).

Giddensin (1987, 146, 150, 152) teoriassa toimijuuteen liittyy oleellisena osana myös valta, minkä hän määrittelee tavoitehakuiseen ja tahdottuun toimintaan liittyväksi ilmiöksi, joka ilmenee kaiken toiminnan yhteydessä rutiininomaisesti ja säännöllisesti. Valta toimijuudessa tarkoittaa mahdollisuutta toimia myös toisin,

toimijalla on siis valtaa ja vapautta valita eri vaihtoehtoista. Eteläpelto ja muut (2010, 18-19) toteavat Giddensin teoriasta esitetyn kritiikin kohdistuneen siihen, että se pitää yksilöä liian päämäärähakuisena ja rationaalisena, jolloin domino-vaikutuksia luovat pitkäkestoiset toiminnot, esimerkiksi ilmaston lämpeneminen teollisuuden seurauksena, eivät ole selitettävissä. Pohtiessaan tätä näkökulmaa Giddens täsmentää, että intentionaalisuudesta ei ole kysymys silloin, mikäli toimijoilta puuttuu mahdollisuus vaikuttaa tekojen seurauksiin esimerkiksi puutteellisen tiedon vuoksi. (Eteläpelto & muut 2010, 18-19.) Jyrkämä (2008, 192) huomauttaa Giddensin määritelmien korostavan toimijuuden tarkoituksellisuutta ja valtaa toimia toisin, mutta niissä ei huomioida rajoituksia, esteitä, mahdottomuuksia ja pakkoja, joihin jokainen arkielämässään törmää.

Niemelä (2008, 222, 225) raamittaa toimijuuden käsitteen seuraavasti: toimijuuden taustalla on aina motiivi, joka voi olla esimerkiksi velvollisuudentunto, hyöty, tarve tai halu. Motiivi ei ole aina selkeästi havaittavissa, sillä toimija saattaa perustella toimintaa toisin kuin mikä on oikea syy. Toimijuudella on myös joku tavoite tai päämäärä, jotka voivat olla joko hyväksytyjä tai paheksuttuja. Päämäärään pyritään käyttämällä keinoja tai välineitä. Lisäksi toimijuudesta syntyy jokin tulos tai seurannaisvaikutus. Toimijuutta tarkasteltaessa on huomioitava toiminnan tapahtumisen tilanne, aika ja paikka. Toimintaa ehdollistavat olosuhteet ja roolit, jotka määrittelevät toiminnan mahdollisuudet ja rajoitteet. Lisäksi toimintaan vaikuttavat myös arvot ja normit, jotka säätelevät vapauksia, velvoitteita ja täytymistä. Toimijuudessa on huomioitava myös sattuma, toiminta ei aina etene alustavan suunnitelman ja reunaehtojen mukaisesti. (Niemelä, 2008, 222, 225.) Niemelä (2008, 225-230) jaottelee inhimillisen toiminnan kolmeen kategoriaan: olemisen, tekemisen ja omistamisen tasoon. Näissä jokaisessa on aineellinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus. Olemisen aineellinen ulottuvuus käsittää toiminnan hengissä pysymiseksi, sosiaalinen ulottuvuus tarkoittaa hakeutumista toisten ihmisten yhteyteen päämääränä yhdessä oleminen. Henkinen ulottuvuus tähtää inhimilliseen kasvuun, ihmisellä on tarve todentaa ja toteuttaa itseään. Tekemisen aineellinen ulottuvuus on fyysistä toimintaa eli työtä. Sosiaalisessa ulottuvuudessa yksilö toimii luodakseen ja ylläpitääkseen sosiaalisia suhteita tai toiminta tapahtuu jonkun yhteisön hyväksi. Henkinen ulottuvuus kattaa ihmisen tarpeen tietää, oppia ja osata yhä enemmän. Omistamisen aineellisessa ulottu-

vuudessa toiminta tähtää materiaalin hankkimiseen, sosiaalisesta ulottuvuudesta voidaan puhua sosiaalisena pääomana, joka linkittyy resursseihin ja sen kautta valtaan. Henkinen ulottuvuus voidaan puolestaan yhdistää käsitteeseen henkisestä pääomasta, jossa tiivistyy yksilön prosessoima tieto ja taito. (Niemi, 2008, 225-230.)

Archerin (2003, 130-133, 139) näkemys toimijuudesta tuo vahvasti esille sen sidonnaisuuden yhteiskunnan rakenteisiin ja sosiaaliseen ympäristöön. Rakenteelliset ja kulttuuriset tekijät eivät määrittele toimijuutta, vaan toimija käy jatkuvaa vuoropuhelua oman toiminnan ja yhteiskunnan kontekstin kanssa ja rakentaa toimijuutensa reflektiivisesti ja joustavasti suhteessa niihin. Kysymys ei siis ole siitä, että yksilö toimii, kuten haluaa, vaan hän tulkitsee tilannetta sekä arvioi ja pohtii toimijuutta, miten parhaiten taitaa - toisinaan myös virheellisesti määrittellen - niissä olosuhteissa, joissa kulloinkin elää ja jotka eivät ole välttämättä itse valittuja. Vuorovaikutuksellisuus ilmenee myös siinä, että tilanteet eivät vaikuta toimijuuteen suoraan, vaan ratkaisut syntyvät sen mukaan, kuinka hyvin yksilö tuntee tai olettaa tuntevansa ympäröivän todellisuuden. Näin ollen eri toimijat arvioivat saman tilanteen eri tavoin ja toimijuus vaihtelee sen mukaisesti. (Archer, 2003, 130-133, 139.)

Myös Hitlin ja Elder (2007, 178, 180-181) korostavat toimijuuden vuorovaikutuksellisuutta. Yksilö ei toimi vuorovaikutustilanteissa satunnaisesti, vaan valitsee toimintatavat siten, että toimintamme rakentavat tai täyttävät identiteettiimme liittyviä, joko omia näkemyksiämme tai ulkoapäin tulevia vaatimuksia. Sisäistetyt identiteettiimme motivoi tiettyyn tapaan toimia ja harjoitamme toimijuutta identiteettiimme vaatimalla tavalla, kysymys on joko itsensä todentamisesta tai itsensä esittämisestä. Yksilö ei kuitenkaan toimi pelkästään passiivisesti totuttuja kaavoja mukaillen vaan tilanteeseen liittyy myös reflektioiva ulottuvuus, yksilö mukauttaa käyttäytymistään palautteen pohjalta, jolloin toimijuuden valinnat vaikuttavat vuorovaikutukseen joko menestyksekkäästi tai päinvastoin. Näin jatkuvasti säädämme ja luomme uudelleen sekä itsemme että muiden kanssa tehtyjä identiteettiimme liittyviä sopimuksia. Toimijuutta on sekä toimiminen sosiaalisten sopimusten mukaisesti että sosiaalisia odotuksia vastaan. Huomioitavaa on myös se, että ihminen ei ole analyttinen toimija, vaan valintoihin vaikuttaa tilannetekijöiden lisäksi persoonallisuuden piirteet, henkilökohtainen historia, mo-

raalikoodit ja mieltymykset. (Hitlin & Elder, 2007, 178, 180-181.) Hitlin ja Elder (2007, 171, 175, 184) näkevät toimijuuden muotoutuvan myös aikaperspektiivin mukaan. Toimijuus kattaa käyttäytymisen automaattisesta toiminnasta tarkoin harkittuun tai pitkän aikavälin suunnitelmien toteuttamiseen. Toimija on enemmän tai vähemmän tietoinen välittömän hetken tai pidemmälle aikajanelle sijoituvista tavoitteista, mikä aiheuttaa erilaisia sosiaali-psykologisia prosesseja ja niiden myötä erilaisia toimijuuden muotoja. Elämän käännekohdissa tehtyihin valintoihin vaikuttaa usein erilaisia rajoituksia, biologisia tai rakenteellisia, mutta kuitenkin toimijuus on aina läsnä, vaikka valinnat tehdäänkin rajoittavien elementtien kehyksissä. (Hitlin ja Elder, 2007, 171, 175, 184.)

Ebirmayer ja Mische (1998, 962, 963, 1012) toteavat, että toimijuus-käsite ei ole selkeästi määriteltävissä, mutta se yhdistetään minuuteen, motivaatioon, tahtoon, tarkoituksenmukaisuuteen, valintaan, vapauteen, luovuuteen, aloitteellisuuteen, intentionaalisuuteen. Tutkijat painottavat toimijuuden teoriassa ajallisen ulottuvuuden huomioimista, sillä mikäli sitä käsitellään ainoastaan tapahtumahetkessä muotoutuvana toimintana, jossa vaikuttavina tekijöinä ovat rutiinit, tilannearviointi ja tarkoituksenmukaisuus, toimijuuden tärkeät taustavaikuttajat jäävät huomioimatta. Vaikka toimijuus tapahtuu konkreettisesti nykyhetkessä, sitä muotouttavat aina sekä menneisyys että tulevaisuus. Menneisyys rakentaa toimijuutta koettuna ja reflektoituna sekä sosiaalisena sitoutuneisuutena, esimerkiksi tapoina toimia tietyssä kontekstissa tietyllä tavalla. Tulevaisuuden vaikutus näkyy orientoitumisena tulevaan ja kykynä kuvitella vaihtoehtoiset mahdollisuudet sekä niiden vaikutukset. Näiden kolmen ulottuvuuden, menneisyyden, tulevaisuuden ja nykyisyyden vaikutusaste vaihtelee. (Ebirmayer ja Mische, 1998, 962, 963, 1012.)

Myös Biesta & Tedder (2007, 134-135, 139, 143) näkevät, että toimijuus ei ole vain tilannekohtaista toimintaa vaan siinä on läsnä myös koettu menneisyys ja visioitu tulevaisuus, toimijuus sijoittuu menneen ja tulevan väliin. He tuovat esille teorian elämänkaaritoimijuudesta, jossa toimijuus muotoutuu elämänkulussa tapahtuvan oppimisen kautta, jolloin toimijuudessa tehdään elämänsuuntaa muokkaavia valintoja pohjautuen aiempaan elämäkokemukseen. Toimijuuden suuntaviivat ja sitä kautta tulevan elämän muotouttaminen määritellään aiemmin koettujen tapahtumien ja tilanteiden reflektoinnin ja niissä tapahtuvan oppi-

misten perusteella. Nykyhetken valinnat ja tulevaisuuteen tähtäävät pyrkimykset ovat siis linkittyneitä myös menneisyyden merkitykseen. (Biesta & Tedder, 2007, 134-135, 139, 143.) Muiden tavoin Biesta ja Tedder (2007, 137, 145) painottavat, että toimijuus ei tapahdu tyhjiössä, vaan toimijuus riippuu taloudellisista, kulttuurisista ja sosiaalisista resursseista. Jokainen toimijuuden tilanne on uniikki ja toimijuus muotoutuu toimijan suuntautumisen, yksilöllisen yrityksen, käytettävissä olevien resurssien ja kontekstuaalisten sekä rakenteellisten tekijöiden vuorovaikutuksessa. Toimijuuden tulos on siis tilannekohtainen ja siinä vaikuttavat toimijan orientaatio yhdistettynä näiden mainittujen resurssien kombinaatioon. (Biesta ja Tedder, 2007, 137, 145.)

Eteläpelto ja muiden (2010, 10, 23) mukaan toimijuus on käsitteenä moniulotteinen ja abstrakti. Siksi sitä tulee tarkastella aina kohteellisina ja kontekstuaalisina ilmiöinä. Keskeisin kysymys on, mitä toimijuus käytännössä kulloinkin tarkoittaa? On huomioitava, millaisesta toimijuudesta ja vallasta on kyse, mihin tarkoituksiin niitä käytetään ja mitkä ovat niiden toteutumisen vaikuttavat resurssit ja rajoitteet. Toimijuuden ehtoja tulee tarkastella erityisesti silloin, kun se on puutteellista ja sitä rajoittavat esimerkiksi sosiaaliset, yhteiskunnalliset tai taloudelliset tekijät. Yhteistä eri käsitysten toimijuuksille on kuitenkin se, että toimijuus liitetään jollakin tapaa voimaan ja valtaan. Toimijuus toteutuu vasta, kun toimijalla on kapasiteettia ja vaikutusvalta tehdä valintoja ja päätöksiä sekä saada jotain aikaan. (Eteläpelto & muut 2010, 10, 23.) Eteläpelto ja muut (2010, 11) tuovat esille käsitteen näennäistoimijuudesta, jolloin toimijuus on enimmäkseen näennäisiä valintoja. He väittävät näennäistoimijuutta sisältyvän paljonkin uusliberalistiseen ajatteluun, jossa korostetaan yksilöiden mahdollisuuksia ja valinnanvapautta unohtaen tietoisesti valintojen realistiset edellytykset ja todelliset toimintaa rajoittavat.

Wierenga (2009, 4, 126, 128-130, 132, 134, 138-141) näkee toimijuuden perustuvan resursseihin ja mahdollisuuteen aktivoida ne. Resurssit jaetaan kolmeen kategoriaan: käytännöllisiin, symbolisiin ja tottumuksellisiin (tavat, käytännöt). Käytännöllisiä resursseja ovat esimerkiksi raha, työ, koulutus, turvallisuus, mahdollisuus liikkua paikasta toiseen. Symboliset resurssit tarkoittavat sitä, miten käsittää ja kokee maailman ja kuinka identiteetti rakentuu sitä kautta. Se, miten yksilö ymmärtää itseään, muotoilee toimintaa, mikä puolestaan muotoilee

ymmärrystä itsestä. Tottumukselliset resurssit ovat kulttuurista perintöä, joka luo mahdollisuuksia. Yksilön elämä rakentuu tilaisuuksien ja rajoitteiden keskellä, ihmisillä on erilaisia resursseja ja erilaiset resurssit antavat eri tavalla mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja. Käytännölliset resurssit ovat kuitenkin perustana muille, ne mahdollistavat pääsyn symbolisiin ja tottumuksellisiin resursseihin. Symbolisilla ja tottumuksellisilla resursseilla on selkeä yhteys sosiaaliseen kumpuunuteen ja hyvinvointiin. Esimerkkinä käytännöllisen resurssin vaikutuksesta symboliseen resurssiin voisi mainita, että mikäli ei ole varaa tehdä mitään, mikä maksaa, voivat sosiaaliset suhteet heikentyä, mikä vaikuttaa käsitykseen itsestään. Käytännön resursseilla on valintojen mahdollistajina myös suojaava ominaisuus, jolloin ne voivat ehkäistä esimerkiksi syrjäytymistä. Wierenga toteaa, että he, jotka ovat tilanteessaan sorrettuja, kohtaavat haasteet pienillä resursseilla ja hyvin rajoittuneilla valinnan mahdollisuuksilla. (Wierenga, 2009, 4, 126, 128-130, 132, 134, 138-141.)

Jyrkämän (2007, 202, 209, 215) määritelmässä toimijuudessa on kyse toiminnasta, sen merkityksestä ja luonteesta. Eri määritelmien yhteinen pohdinnan kohde on se, millainen keskinäinen suhde on toimijan, rakenteiden ja yhteiskunnallisten lainalaisuuksien välillä sekä ohjaako toimintaa yksilö omilla valinnoillaan vai ohjaavatko sitä eritasoiset lainalaisuudet ja rakenteet. Jyrkämä kehitti väljästi Giddensin näkemyksiin pohjautuen toimijuuden modaliteettimallin, jota on sovellettu ikääntymistä koskevaan tutkimukseen, mutta se on käyttökelpoinen myös moniin muihin konteksteihin ja ilmiöihin. Toimijuuden modaliteettimallissa katse suunnataan aktuaaliseen eli käytössä olevaan kykyyn toimia, jolloin toimintakyky näyttäytyy pitkälti tilanteeseen ja kontekstiin sidottuna. Toimintakyvyn voidaan määritellä olevan kykyjen ja osaamisten käyttöä toimintakäytännöissä ja sosiaalisissa tilanteissa, jolloin oleellista on se, *minkälaiset fyysiset ja sosiaaliset puitteet tilanne luo, millaisia pakkoja siihen sisältyy, millaisia mahdollisuuksia se avaa tai sulkee, mitä tilanteessa tahdotaan tai tavoitellaan ja millaiseksi tilanne koetaan ja arvioidaan.* (Jyrkämä 2007, 202, 209, 215.) Jyrkämän (2007, 206-207) mallissa toimijuuden ulottuvuuksina on kuusi erillistä, mutta toisiinsa vuorovaikutuksellisesti kytkeytyvää modaalia: osata, kyetä, haluta, täytyä, voida ja tuntea. Osata-ulottuvuus käsittää erilaiset pysyvät osaamiset, tiedot ja taidot. Kyetä-ulottuvuudella tarkoitetaan fyysisiä ja psyykkisiä ky-

kyjä. Haluta-ulottuvuus kohdentuu motivoituneisuuteen, tahtomiseen, tavoitteisiin ja päämääriin. Täytyä-ulottuvuuteen liittyy sekä fyysiset että sosiaaliset pakot, välttämättömyydet, esteet ja rajoitukset. Nämä voivat olla niin normatiivisia kuin moraalisiakin. Voida-ulottuvuudessa on kyse mahdollisuuksista, joita tuottaa ja avaa kulloinenkin tilanne sekä siinä ilmenevät erilaiset rakenteet. Tuntee-ulottuvuudessa on kysymys ihmisen perusominaisuudesta arvioida, arvottaa, kokea ja liittää tunteita kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin. (Jyrkämä, 2007, 206-207.) Yksilö törmää jatkuvasti elämänsä erilaisissa arjen tilanteissa tähän osaamisen, kykenemisen, haluamisen, täytymisen, voimisen ja tuntemisen vuorovaikutuksellisuuteen ja näiden modaalien yhteen kietoutuvan kokonaisdynamiikan myötä toimijuus syntyy, muotoutuu ja uusiutuu, kuvailee Jyrkämä (2007, 207; 2008, 195). Jyrkämän (2008, 196) näkemyksen mukaan toimijuus ei ole samaa kuin aktiivisuus tai produktiivisuus vaan se voi olla myös joutilaisuutta, laiskuutta tai omaehtoista tekemättömyyttä sekä voi ilmetä tilanteellisena vastarintana tai tilanteeseen sopeutumisena. Toimijuus voidaan selittää myös toisin toimimisena tai osallisuutena omassa elämässä, joten olisi väärin tulkita se pelkästään on-off-tilaksi, väittää Jyrkämä (2008, 196.)

Honkasalo (2009, 62; 2013, 44) tekemä teoreettinen avaus toimijuudesta ja toiminnasta käytävään keskusteluun avaa siihen laajemman näkökulman. Hän kritisoi toimijuuden aiempia teorioita siitä, että määritelmät ovat korostaneet toimijan aktiivisuutta ja päämäärähakuisuutta, jolloin toiminnalla on rajattu luonne sen alkaessa intentiosta ja päättymisestä muutokseen. Näiden näkemysten mukaan yksilöt, jotka eivät tee tai joille ei tapahdu oikeastaan mitään, ovat passiivisia, millä on moraalinenkin merkitys. (Honkasalo, 2009, 62 ; Honkasalo, 2013, 44.) Tällainen raja ei tee Honkasalon (2013, 42-43) mielestä oikeutta toimijuuden moniselitteisyydelle, sillä yhtä aikaa aktiivinen ja passiivinen toiminta on kuitenkin olennaista yksilön arjessa ja esimerkiksi aktiivisen työelämän ulkopuolella. Honkasalo (2013, 42) viittaa Ehn & Löfgreniin, jotka käyttävät käytävät kyseisenlaisesta toiminnasta kuvaavaa "non-event"-termiä. Honkasalo (2009, 62; 2013, 5, 42) tarkasteli pohjoiskarjalaisten kylän asukkaiden sydänsairauksia koskevassa tutkimuksessaan kolmea toiminnan muotoa: odottamista, sietämistä ja jäämistä. Tämä pieneksi toimijuudeksi nimetty toiminta on yleisten toimijuusmääritelmien kriteereillä olematonta, sillä sitä leimaa tietty passiivisuus,

mutta Honkasalo perustelee niiden olevan tietynlaista toimijuutta. Toiminta on pientä siten, että se on vaatimatonta ja minimaalista, eikä mikään muutu, mutta se on silti yksilölle toiminnallinen asia ja siten merkittävä osa toiminnan kirjoa (Honkasalo, 2009, 62 ;Honkasalo, 2013, 5, 42). Honkasalon (2013, 42, 59, 55) mukaan odottaminen on sekä päämäärä itsessään että väline toisen päämäärän saavuttamiseksi. Se vaatii harjoittelua, joten se on rinnastettavissa toimintataitoihin. Odottaminen on osa kokonaistoimintaa, sillä se antaa sävyn niille pienille toimille, joita sen sisällä tehdään. Sietäminen ei ole toimintaa vain pakon edessä, vaan voi sisältää myös oman valinnan, jossa toiminnan mitoittaminen tietoisesti hyvin rajatuksi tekee sen mahdolliseksi. Sietämiseen voi kuulua myös eettinen ulottuvuus, jolloin sietää jotain elämäntilannetta eettisen näkökulman vuoksi. (Honkasalo, 2013, 42, 59, 55.) Honkasalo (2008, 217; 2009, 63) tarkastelee sietämistä myös aikaperspektiivistä, jolloin se kuuluu vallitseviin olosuhteisiin, jonka kesto ei tiedetä, mutta oletuksena on niiden muuttuminen joskus, jolloin esiin tulee toisenlainen toimijuus. Toimijuutena sietäminen voi olla voimaa antavaa toimintaa, joka edesauttaa täyttämään vaatimukset ja suoriutumaan tehtävästä, jonka kokee kohtalokseen. Myöskin toimiminen kuten muut vastaavassa tilanteessa toivat yhteisöllistä arvoa sietämiselle ja näin antoivat lujuutta toimijuuteen. (Honkasalo, 2008, 217; 2009, 63).

Honkasalo (2008, 248-249) väittää toimijuutta koskevissa keskusteluissa jääneen vähälle huomiolle vastavuoroisuuden siinä merkityksessä, jossa *toimija asettuu ottamaan vastaan toisen toimintaa voidakseen itse toimia*. Vaikka yksilö näyttäisi passiiviselta, ainoastaan toiminnan kohteelta, hän voi vaikuttaa takaisin. Esimerkiksi mikäli yksilö kokee, ettei voi tehdä tilanteessa mitään tai mahda vallitsevalle tilanteelle mitään, toiminta jäsentyy toisen toiminnan vastaanottamisena ja paikallaan pysyminen on toimintaa juuri siinä kontekstissa. (Honkasalo, 2008, 248-249.) Tilanteen hyväksyminen ja siitä suoriutuminen pyritään hoitamaan moitteettomasti (Honkasalo, 2008, 219). Tässä tulee esiin Honkasalon moniulotteinen näkemys toimijuudesta, jossa toiminnan edellytyksenä ei ole itsensä ulkopuolella olevat tavoitteet ja tulokset vaan olennaista on toiminta siinänsä, jonka kautta yksilö luo sekä itseään että toimijuuttaan (Honkasalo, 2008, 81). Honkasalo (2009, 58-59) painottaa toimijuuden tarvitsevan toteutuakseen yhteisön ja kulttuurisen kontekstin, eristyksissä ei synny toimijuutta. Lisäksi yksi-

lö toimii erilaisissa elämäntilanteissa siten, että pystyy pitämään maailmansa tasapainossa. Esimerkiksi Honkasalon tutkimuksessa haasteellisessa elämäntilanteessa olevat pohjoiskarjalaiset naiset toimivat tehden koko ajan arkisia askareita perustuen toistoon ja jatkuvuuteen ilman, että tarkoituksena oli muuttaa mitään. Näin toimien he saivat kuitenkin otteen maailmasta, joka muutoin tuntui kaatuvan. (Honkasalo, 2009, 58-59.)

Honkasalo (2008, 72, 73) tuo esille käsitteen sosiaalisesta kärsimyksestä, joka tarkoittaa yhteiskunnallisen tilan tai rakenteiden tuottamaa toisarvoisuuden kokemusta. Tämä aiheuttaa näkymätöntä kärsimystä, jossa ihminen sietää sietämätöntä, kuten Honkasalo (2008, 75) toteaa Kleinmanin ilmaisuun viitaten. Wilkinson (2005, 1, 17) kuvailee kaikenlaisen kärsimyksen vaikuttavan tuhoisesti ihmisyyteen, sillä se kadottaa elämästä kaiken mielihyvän ja toivon. Järvensivu (2016, 179) määrittelee sosiaalisen kärsimyksen olevan sekä paradoksaalista pahaa oloa että toimintaa: kärsimystä, jonka aiheuttaa sosiaalisen järjestyksen epätasa-arvo, alistavat rakenteet ja käytännöt. Sosiaalinen järjestys on yleisesti hyväksytty ja normalisoitunut tapa kategorioida, suhtautua ja kohdella tiettyjä yhteiskunnan ryhmiä tietyllä tavalla. Kohteena olevalle yksilölle alisteinen asema ja arvostuksen puute aiheuttavat nöyryytystä, häpeää ja huonommuuden tunnetta. Ongelmana on epäarvostuksen näyttäytyminen oikeutetulta, myös kohteen uskoessa näin olevan. Mikäli kärsimystä ei pysty sanallistamaan, se voi kehollistua ja ilmetä sairastumisena. (Järvensivu, 2016, 179.) Järvensivu (2016, 180) väittää kärsimyskokemusten yksilöllistymisen johtuvan tukirakenteiden heikkenemisestä ja yksilön mieltämisestä omasta elämästään vastuussa olevaksi uusliberalistisen ajattelutavan mukaan, jolloin alisteisessa asemassa olevien ymmärrys kärsimyksen alkuperäisestä aiheuttajasta häviää ja hän jää kärsimyksen kanssa yksin.

4 Aiempaa tutkimusta työttömyydestä

Tässä luvussa esittelen työttömyyttä koskevaa aiempaa tutkimusta. Olemassaolevaan tutkimusaineistoon perehtyminen ankkuroi tutkimuksen aiempaan tutkimuskenttään ja antaa käsityksen siitä, mitä tutkittavasta ilmiöstä jo tiedetään sekä miten sitä selitetään (Ronkainen, Pehkonen, Lindblom-Ylänne & Paavilainen, 2011, 41). Näyttää siltä, että työttömän toimijuutta on tutkittu vähän. Työttömyydestä ja sen vaikutuksista yksilöön löytyy kuitenkin tutkimustietoa, jossa ilmiötä on käsitelty eri näkökulmista. Olen eritellyt tutkielmani kannalta oleellimmat tutkimukset omiksi osioikseen ja neljännessä alaluvussa on koostettu muista työttömyyttä koskevista tutkimuksista.

4.1 Kortteinen ja Tuomikoski

Työttömyyttä koskevissa tutkimuksissa viitataan edelleen Kortteisen ja Tuomikosken (1998) tutkimukseen pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä vuosina 1987-1996. 90-luvun lama kymmenkertaisti pitkäaikaistyöttömyyden Suomessa ja kuten Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 12) korostavat useiden tutkimusten todenneen, pitkäaikaistyöttömyydellä on uhka muuttua pysyväistyöttömyydeksi. Sosiaalipoliittisen haasteen tilanteeseen tuo se, että mikäli perheessä, suvussa tai asuinalueella osa jäsenistä tottuu pitämään ilman työtä pärjäämistä normaalitilana, työttömyyteen pohjautuva elämäntapa voi vähitellen muuttua riippuvuuskulttuuriksi ja periytyä seuraaville sukupolville (Kortteinen & Tuomikoski, 1998, 18-19).

Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 30, 35-36, 52) tuovat esille Siltalan väitteen siitä, että työttömyys voi tuntua hylkäyskokemukselta, joka tuo mieleen hädän ja avuttomuuden. Työttömyyden vuoksi koettiin myös häpeää, joka sai työttömän tuntemaan itsensä huonoksi ja kelpaamattomaksi. Työn menettäminen koettiin nöyryytyksenä, omanarvontuntoon osuvana alentavana loukkauksena. Tunteet voivat olla niin voimakkaita, että ne saattavat aiheuttaa somaattisia sairauksia.

Henkinen pahoinvointi on suurempaa kuin työllisellä väestöllä ja se kasvaa työttömyyden pitkittyessä (Kortteinen & Tuomikoski, 1998, 30, 35-36, 52.) Työttömän ihmissuhteita käsitellään Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 69, 84) tutkimuksessa niiden yhteiskunnallisuuden tai yhteisöllisyyden kautta. Yhteiskunnallinen suhde tarkoittaa tiettyä roolia yhteiskunnassa, esimerkiksi työntekijänä tai kuluttajana. Yhteisöllinen suhde tarkoittaa esimerkiksi perhettä, ystäviä tai asuinyhteisöä. Yhteiskunnallisen suhteen pettäessä työtön turvautuu yhteisölliseen suhteeseen. Henkilökohtaisen turvaverkon puuttuminen tuo omat haasteensa työttömyyden kokemukseen. Perheellisillä työttömyys saattoi toisaalta vahvistaa sisäistä liittoutumista, toisaalta aiheuttaa ristiriitoja muuttuneiden valta- ja tulonjakorakenteen vuoksi. (Kortteinen & Tuomikoski, 1998, 69, 84.) Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 162, 165, 180) toteavat, että työttömyyden pitkittyessä taloudellinen ahdinko yleensä syvenee. Perusturvalla tai toimeentulotuella sinnittelevillä oli kokemuksia jopa nälästä. Lisäongelmia aiheuttivat korvausten saamisen katkeileminen. Tutkijoiden mukaan rahojen loppuminen ja nälkä ovat työttömälle lopullinen osoitus taloudellisen hallinnan ja itsellisyyden menettämisestä sekä omasta avuttomuudesta ja kyvyttömyydestä. Nälän esiintyvyys selittyy sosiaaliturvan alimman tason riittämättömyydellä kattaa elämän peruskuluja. Tämä aiheuttaa sosiaalista eristyneisyyttä, epäluottamusta yhteiskuntaan ja sitä kautta sekä henkistä että fyysistä sairastavuutta. (Kortteinen & Tuomikoski, 1998, 162, 165, 180.)

4.2 Lähteenmaa

Lähimmäksi omaa aiheittani pääsin Jaana Lähteenmaan (2011) tutkimuksessa koskien nuorten työttömien toimijuutta. Kiinnostuksen kohde on, mitä tapahtuu nuorten toimijuuden kokemukselle ja myös konkreettisille toimintamahdollisuuksille, kun he joutuvat tai päätyvät työttömiksi melko yllättäen alkaneessa talous- taantumassa. Tarkastelussa on myös se, millaisina työttömät nuoret hahmottavat toimintansa rajoittavat tekijät ja missä he niitä näkevät, mikä on esimerkiksi yhteiskunnan rooli rajoittajana? Lähteenmaa (2011, 51) pohtiikin, miten työttömän nuoren toimijuus on mahdollista, koska omavaraisuus ja muukin autono-

mia on hyvin rajoittunutta. Millaisia muotoja nuorten työttömien toimijuus on tilanteessa, jossa ei saisi passivoitua, mutta toisaalta aktiivisuuden hyväksytyt tavat ovat tarkkaan rajatut.

Lähteenmaa (2011, 53) perustelee työttömän toimintakyvyn, sen säilyttämistä ja säilyttämiseen pyrkimistä, lamaantumista ja passivoitumista, tutkimista nimenomaan toimijuuden näkökulmasta siten, että työtön elää monien hänen toimijuuttaan rajoittavien ja muokkaavien rakenteiden puristuksessa. Rakenteilla tarkoitetaan nuoren työttömän toimitilaa ja toimintamahdollisuuksia pienentäviä materiaalisia, sosiaalisia ja taloudellisia sekä maantieteellisiä tekijöitä, jotka nuori kokee rajoittaviksi. Aineistoa analysoidessaan Lähteenmaa etsi työttömien kirjoituksista toimijuuden ilmauksia rajattuna "yrittää"-verbiin eli tekstistä etsittiin asioita, mitä sanottiin yritettävän. Perusteluina tälle on näkemys siitä, että juuri "yrittämisestä" puhumiseen on sisään rakennettuna oletettu kitka, mikä tarkoittaa käsitystä toimintaa rajoittavasta tai hidastavasta tekijästä. Aineiston "yrittäjäpuheen" tarkastelu on relevanttia myös siinä mielessä, että yhteiskunta odottaa työttömältä vähintään aktiivista yritteliäisyyttä ja reippautta tilanteensa muuttamiseksi. (Lähteenmaa 2011, 53.)

Lähteenmaa (2011, 54, 56-57) korostaa, että niin hänen kuin aikaisempien työttömiä koskevissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, että työttömillä on käytössään vähäiset resurssit, joiden varassa he elävät. Työn puute tuo mukanaan monenlaisia ongelmia niin taloudellisesti kuin henkisesti. Struktuurin katoaminen arkipäivästä ja ajan kulumisen hitauden muuttuminen haasteeksi on samoin tuttua monista muistakin tutkimuksista. Lähteenmaan tutkimus tuo uutta näkökulmaa tuodessaan esiin käsitteen nuorten työttömien yliviritetystä toimijuudesta, mikä tarkoittaa oman psyykkisen tilan tietoista aktiivisena ja myönteisenä ylläpitämistä, jotta perustoimijuus mahdollistuisi. Tässä yhteydessä tutkija viittaa Päivärin-teen tutkimukseen lama-ajan työttömistä nuorista, joilla yksi analysoitu identiteetin muoto oli "partiolaisidentiteetti", mikä tarkoitti pyrkimystä pysyä optimistisena ja etsiä aktiivisesti töitä. Kuitenkaan aiemmissa tutkimuksissa ei ole tullut esiin työttömien kertomana oman mielentilan reippaana ylläpitämiseen liittyvien haasteiden kanssa kamppailu. Nuoret työttömät pyrkivät pitämään kiinni aktiviteeteista, rutiineista tai kehittävästä harrastuksista ja näin ponnistelivat pitääk-

seen loitolla pitkälti korvien välissä vaanivaa passiivisuutta, jonka pelättiin valtaavan mielen, vievän elämänhallinnan ja lopulta aiheuttavan syrjäytymisen, mikä koettiin kauhuvisiona ja jonkinlaisena oletuksenakin työttömyyden pitkittyessä. Moni työtön onkin piinallisen tietoinen siitä, että reipas ja yritteliäs asenne täytyisi näkyä myös ulospäin, mikäli halusi saada töitä. (Lähteenmaa, 2007, 54, 56-57.)

4.3 Ervasti

Ervasti (2003a) tarkastelee tutkimuksessaan työttömien elämäntilannetta kokonaisuutena, joka muodostuu toimeentulosta, henkisestä hyvinvoinnista ja sosiaalisista suhteista. Lisäksi hän kartoittaa näiden tekijöiden vaikutusta toisiinsa ja haluun työllistyä uudelleen. (Ervasti, 2003a, 122.) Ervasti (2003a, 122-123, 129, 131, 133-134, 136) toteaa tutkimuksessaan sekä hänen että lukuisten muiden aiempien tutkimusten perusteella työttömyyteen liittyvä keskeinen ongelma on taloudelliset vaikeudet, joilla on merkittävä vaikutus koettuun hyvinvointiin ja varsinkin henkiseen jaksamiseen. Toimeentulon heikkeneminen varsinkin työttömyyden pitkittyessä vaikuttaa sekä arjesta selviytymiseen, turvallisuuden tunteeseen ja mahdollisuuksiin ennakoida tai suunnitella tulevaisuutta. Taloudellisilla huolilla on kerrannaisvaikutus myös psyykkisiin ongelmiin, sillä omassa elämässä epäonnistuminen ja siitä aiheutuvan ahdinko vaikuttaa itsetuntoon alentavasti ja aiheuttaa häpeän ja arvottomuuden kokemuksia, millä on vaikutusta myös sosiaalisiin suhteisiin siten, että elämänpiiri pienenee. Tähän vaikuttaa myös se, että esimerkiksi maksullinen harrastustoiminta karsiutuu miniini. (Ervasti, 2003a, 122-123, 129, 131, 133-134, 136.)

Ervasti (2003b, 115-118) myös selvittää tutkimuksessaan, mitkä tekijät liittyvät aktiiviseen ja passiiviseen työnhakemiseen työttömyysaikana. Onko syynä liian pitkälle kehittynyt hyvinvointivaltio vai onko työmarkkinoille hakeutumiseen muita esteitä? Taustalla on yhteiskunnallinen keskustelu työttömyysetuuden passiivasta vaikutuksesta riippuvuuskulttuurin, työnetsintäteorian ja kannustinloukujen näkökulmasta katsottuna, joilla poliittisessa keskusteluissa on perusteltu etuuksien heikentämistä selittäen sen olevan keino saada työttömät aktiivisem-

paan työnhakuun (Ervasti, 2003b, 115-118). Ervasti (2003b, 128-130) näkemyksen mukaan kaikki työttömät eivät etsi aktiivisesti töitä, mutta kattaviksi mielletyt etuudet eivät ole yksiselitteinen syy passiiviseen työmarkkinakäyttäytymiseen. Paremmassa taloudellisessa asemassa eli ansiosidonnaisella työttömyysetuudella toimeentulevat olivat yksi joukko passiivisissa työnhakijoissa, mutta merkittävin ryhmä oli henkilöt, joilla oli joku työkykyä olennaisesti heikentävä sairaus. Ikääntyneet odottelivat eläkepääätöstä. Passiivisten työttömien keskuudessa kuitenkin subjektiivinen hyvinvointi oli aktiivisia työttömiä korkeammalla, sillä moni koki työttömyyden pelastaneen heidät työmarkkinoilta, jossa he eivät enää pärjänneet. Aktiivisemmassa ryhmässä oli työttömyyden vuoksi itsetunto-ongelmia ja taloudellisia vaikeuksia. Työhalukkuus ilmeni myös alhaisena kynnyspalkkana. Työnhakuaktiivisuus kuitenkin vähenee työttömyyden pitkittyessä johtuen turhautumisesta tuloksettomaan työnhakuun. Tutkimuksessa todetaankin, että riippuvuuskulttuurin kehittyminen ei ole relevantti selitys työttömyysetuuksien heikentämiselle, koska suurin osa työttömän passiivisuudesta selittyy muilla tekijöillä. Työttömän talouden heikentäminen ei edistä työllistymistä vaan pikemminkin lisää oheisongelmia. (Ervasti, 2003b, 128-130.)

4.4 Muita tutkimuksia

Silvennoinen (2007) tutki väitöskirjassaan ohjaavan koulutuksen merkitystä 12:n yli 45-vuotiaalle pitkäaikaistyöttömälle. Ohjaava koulutus oli työvoimapoliittista koulutusta ja siihen liittyi ohjaustoiminnan lisäksi erilaisia tukityöllistämismuotoja, ammatti- ja koulutuskokeilua sekä työvoimakoulutusta. Tarkoituksena oli aktivoida ja rohkaista työttömiä siten, että heidän työllistymisedellytykset kohenisivat. Tutkimuksen lähtökohtana oli huomio siitä, että ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien oli vaikea muuntautua yhteiskunnan vaatimusten mukaiseksi. Taustalla on näkemys siitä, että ohjaava koulutus parantaa pitkäaikaistyöttömien työmarkkinakelpoisuutta ja elämänhallintaa. Yhteiskunta olettaa yksilön ymmärtävän elinikäisen oppimisen olevan hänen parhaaksi ja löytämällä oikean ja työllistävän koulutuksen työttömät pääsevät takaisin yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi. (Silvennoinen, 2007, 11, 13, 205.)

Silvennoinen (2007, 200, 126, 128, 130) havaitsi tutkimuksessaan ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien joutuneen luomaan uutta toimijuutta työttömänä ollessaan. Työttömyydestä huolimatta ammatillinen identiteetti oli voimakas. Tunne omasta vahvasta ammattitaidosta ja työmoraalista toi työttömälle tunteen vahvasta toimijuudesta, kun taas heidän yhteiskunnallinen osallisuus nykyisessä työttömyyden tilanteessa loi heikkoa toimijuutta. Ohjaavan koulutuksen ei koettu parantavan elämänhallintaa. Oppiminen ei sinänsä ole ongelma, vaan velvoitteen tuleminen ulkoapäin, yhteiskunnan taholta ajan hengen vaatimuksena. Sen ei myöskään koettu takaavan työllistymistä ja pahimmillaan kaikenlaiset aktiivisuusjaksot loukkasivat käsitystä omasta vahvasta työidentiteetistä, sillä hyvästä tarkoituksestaan huolimatta tukityöllistämiskäytännöt koettiin jopa nöyryyttävinä, sillä niiden koettiin luovan eriarvoistavia kerrostumia työmarkkinoille. Lisäksi käytäntöä kritisoitiin siitä, että ne eivät toimineetkaan porttina pysyvämääräiseen työpaikkaan, sillä aina oli palkattavissa uusi tukityöllistettävä tai ilmainen harjoittelija. (Silvennoinen, 2007, 200, 126, 128, 130.)

Silvennoisen (2007, 203) tutkimuksessa todettiin, että ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät kokevat vieraaksi nyky-yhteiskunnan valinnanmahdollisuuksien tuoman vastuun ja vaatimuksen oman itsen jatkuvasta kehittämisestä ja muutoshalukkuudesta vastaamaan kulloistakin yhteiskunnan tarvetta. Sen sijaan työtön tarvitsee neuvoja ja opastusta sekä vaihtoehtojen kertomista tilanteesta, jolloin ei ole voimavaroja tai keinoja luovia eteenpäin sen sijaan, että odotetaan itseohjautuvuutta ja eräänlaista minäprojektia. (Silvennoinen 2007, 203.) Silvennoisen (2007, 64, 66) tutkimuksessa tuli ilmi myös se, että koska asiantuntijoilta saadut neuvot eivät aina pidä paikkaansa, työtön ei voi luottaa edes heihin, joiden tulisi auttaa. Silvennoinen kuvailee varuillaanoloelämäkuluksi tilannetta, jossa epäluottamus instituutioita kohtaan ylläpitää jatkuvaa epävarmuutta ja huolta siitä, kuinka tulee toimia, jotta välttyy rangaistuksilta. Haastateltavat pitivät työvoimatoimistoa ansoja virittävänä instanssina. (Silvennoinen 2007, 64, 66.)

Kehätär (2016) tutki väitöskirjassaan pitkäaikaistyöttömien työkykyyn ja kuntoutustarpeeseen liittyviä ilmiöitä sekä työkyvyn arvioinnin menetelmiä. Tutkimuksen taustana on aiempaa tutkimustietoa siitä, että työttömyys kuuluu sosioekonomisiin taustatekijöihin, joilla on vaikutusta heikkoon terveyteen ja hyvinvointiin

(Kehätär, 2016, 18). Kehättären (2016, 29, 84-85) mukaan toimijuuden teoria, erityisesti Jyrkämän modaliteettiteoria, mahdollistaa konkreettisiin työkyvyn arviointitilanteisiin kiinnostavan lähestymistavan, sillä tutkimuksen mukaan onnistunut työhönpaluu oli selvästi sidoksissa siihen, millaisiksi työtön käsitti omat mahdollisuudet ja pystyvyydet. Työkykyä arvioivan tahon on perehdyttävä asiakkaan tilanteeseen kokonaisvaltaisesti. Esimerkiksi asiakkaan masennuksen takana saattaa piillä aktivoitavaa työkykyä, mutta ensiksi on hoidettava sairauden oireet, mm. luottamus omiin mahdollisuuksiin ja toivottomuus. Myös työllistymistä toivovan, mutta voimakkaasti rajoitteisen henkilön törmäminen työmarkkinoiden realiteetteihin johtaa usein epäonnistumisen myötä henkilökohtaiseen kärsimykseen. (Kehätär, 2016, 29, 84-85.) Kehättären (2016, 19, 81, 83, 93) tutkimuksessa esitettiin ensimmäistä kertaa väestötasoista tutkimustietoa koskien pitkäaikaistyöttömien työkykyongelmien esiintymistä. Tuloksissa todettiin, että työkykyä rajoittavien tekijöiden suuri määrä ja erityisesti mielenterveyden häiriöiden esiintyvyys ja hoitamattomuus oli hälyyttävää. Työkyvyn arvioiminen, ongelmien tunnistaminen ja hoidon, kuntoutuksen tai tuen järjestäminen oli puutteellista, jolloin heikommassa työmarkkina-asemassa olevat jäivät ilman tarvitsemiaan hyvinvointipalveluja. Tutkija toteaa, että syrjäytymiseen on osallisena myös yhteiskunta ja sen palvelut, se ei ole ainoastaan yksilöllinen ominaisuus. (Kehätär, 2016, 19, 81, 83, 93.)

Åkerblad (2014) tutki väitöskirjassaan tekemisen tapoja ja niiden muotoutumista toimijuuden käsitteen valossa henkilöillä, jotka ovat prekaarissa työmarkkinatilanteessa. Prekaari tilanne tarkoittaa sitä, että henkilön on tehtävä töitä määräaikaisin työsopimuksin, joutuu ottamaan olosuhteiden vuoksi vastaan töitä huonoin työehtoin, esimerkiksi alipalkattuna. Ns. pätkätöihin liittyy epävarmuutta työn jatkuvuudesta, uhkaa työttömyydestä ja paineita toimeentulosta. Työntekijän asema on erilainen verrattuna vakituisen henkilöstöön. Määräaikaiset työsuhteet luovat toiminnan tapoja, joissa työntekijän joutuu määrittelemään sitoutumisen linjaukset ja selviytymisen keinot jatkuvan tulevaisuuteen liittyvän epävarmuuden keskellä. Tutkimuksessa toimijuutta tarkastellaan Honkasalon pienen toimijuuden viitekehyksessä, jossa toimijuutta on myös "vain" oleminen. Päämääränä ei ole tulos tai tietty tavoite. (Åkerblad, 2014, 14, 27, 45, 58, 145)

Åkerbladin (2014, 71-73, 77, 83) mukaan työmarkkina-aseman epävakauden vuoksi vaatimus tulevaisuuden ennakoimisesta vaikutti tapaan tehdä työtä. Meillä olevalla tehtävällä oli vaikeaa antaa kokonaisvaltainen huomio, sillä ajatukset ja toimenpiteet kohdistuivat osittain jo tulevaan: mistä löytää seuraava työ? Tekemisen tapaa kuvataan tutkimuksessa levottomaksi. Tästä syntyy prekaarille tilanteelle ominainen paradoksi: samalla kun etsii seuraavaa työtehtävää, täytyisi omistautua nykyiselle, sillä hyvin tehty työperiodi saattaa tuottaa sille jatkoaikaa. Usein levottomuus on yhteydessä myös työmotivaation laskuun ja turhautumiseen. Lisäksi vältetään liiallista innostumista ja sitoutumista sekä varsinkin työsuhteen lopussa säästetään energiaa jo seuraavaan tehtävään. Työsuhteiden välitiloissa ja työttömyysjaksojen aikana prekaatit joutuvat toistuvasti pohtimaan ja arvioimaan ratkaisujaan koskien koulutusta ja työpaikkoja. Työn sirpaloituminen saattoi antaa tunteen oman osaamisen hajoamisesta ja syntyi kokemus päämäärättömästä ajalehtimisestä. (Åkerblad, 2014, 71-73, 77, 83.)

Åkerbladin (2014, 79, 100, 102, 105, 146) tutkimuksessa ilmeni, että epävarmuutta tehtiin ellettäväksi lyhentämällä aikaperspektiiviä luopuen yrityksestä hallita elämää, jotta pystyi suojelemaan toimintakykyä nykyhetkessä. Tässä minimalistisessä toimijuudessa on kysymys sietämisestä ja kestämisestä. Sietäminen nousi toimijuudeksi omien vaikutusmahdollisuuksien kaventuessa ja suojausi tunteelta omasta riittämättömyydestä. Kestämiseen liittyy toivo, epäedullisen tilanteen uskotaan joskus päättyvän. Yksi toimijuuden muoto oli yrittäminen, jonka tasoa joutui arvioimaan sen valossa, toiko se toivottua lopputulosta eli pysyvämpää kiinnittymistä työmarkkinoille. Prekaatti joutuu pohtimaan, milloin on yrittänyt tarpeeksi ja mitä täytyy kestää. Hallintaa tavoiteltiin kuitenkin kieltäytymällä pelaamasta prekaatin työn säännöillä työllistämiskelpoisuuden menettämisen uhalla, eikä epäedullisin ehdoin tarjottavaa työtä otettu vastaan. Merkityksellisyyden kokemuksia etsittiin tällöin muista asioista kuin työstä. (Åkerblad, 2014, 79, 100, 102, 105, 146.) Åkerbladin (2016, 150, 152) tutkimuksessa piiryy esiin prekaatissa tilanteessa olevan yksilön toimijuuden liukumo, jossa liikutaan aktiiviseksi määrittyvän toiminnan ja "olemisen" välillä. Olennaista on, miten yksilö kykenee asemoitumaan, sopeutumaan ja pysymään toimintatuntoisena pirstaleisilla työmarkkinoilla? (Åkerblad, 2014, 150, 152.)

5 Tutkimuksen toteutus

Tässä luvussa esitän tutkimustehtävän ja kerron haastatteluprosesseista, joilla keräsin tutkimusaineiston. Seuraavaksi selitän, millä tavoin analysoin aineiston. Kiviniemen (2010, 73) mukaan aineiston hankkimiseen ja sen luonteeseen vaikuttaa tutkijan omat intressit ja näkökulmat. Tutkimustehtävän rajaamisessa on kysymys myös tulkinnallisesta rajaamisesta, sillä siten tutkija ottaa kantaa myös siihen, *mikä on se aineistosta esiin nouseva ydinsanoma, jonka tutkija haluaa tulkintansa avulla nostaa tarkastelun keskipisteeksi.* (Kiviniemi, 2010, 73.) Kiinnostukseni työttömien tutkimiseen johtuu osaksi siitä, että minulla on työttömyydestä omakohtaisia kokemuksia. Ronkainen ja muut (2011, 45) korostavat kysymyksen sisältävän jo vastaamisen reunaehdot, sillä sen muotoilu vaikuttaa siihen, mikä on ilmiön tarkastelun näkökulma ja mihin huomio kohdistuu.

5.1 Tutkimustehtävä ja tutkimusaineisto

Tutkimukseni kohteena on työttömien kokemus ja käsitys omasta toimijuudesta eli miten työttömyyden koetaan vaikuttavan oman elämän toteuttamiseen. Lisäksi mielenkiintoni kohdistuu siihen, millaista toimijuutta yhteiskunta odottaa tai vaatii työttömiltä? Tältä pohjalta tutkimuskysymyksiksi muodostuivat:

Mikä on työttömän kokemus oman toimijuuden mahdollisuuksista ja rajoitteista?

Millaista toimijuutta työtön kokee yhteiskunnan velvoittavan tai vaativan?

Haastattelin kymmentä pääkaupunkiseudulla asuvaa henkilöä, jotka olivat joko työttömiä tai pitkäaikaistyöttömyyttä kokeneita. Haastateltavia rekrytoin lumipalloeineilla: kyselin ystäviltä, jotka myös välittivät viestiäni eteenpäin. Jaettavaksi

tarkoitettua viestiä välitin myös facebookin kautta (Liite 1). Haastateltavat olivat sekä miehiä että naisia, joiden ikäjakauma oli 30 v - 59 v. Koulutukset vaihtelivat oppivelvollisuuden suorittaneesta ylempään korkeakoulututkintoon. Neljällä henkilöllä oli useampi koulutus.

Yhden haastattelun tein haastateltavan työhuoneella, kaksi kotonani ja seitsemän Helsingin ja Espoon kirjastojen pienryhmätiloissa. Kukin haastattelu kesti tunnin. Haastattelun alussa kertasin vielä keskeisimmät asiat eli tutkimukseni aiheen ja kiinnostukseni kohteen, aineiston käsittelyn anonyymiuden sekä haastattelun vapaamuotoisuuden ja oikeuden olla vastaamatta kysymyksiini, mikäli siltä tuntuu. Pyysin haastateltavia kertomaan ensin koulutus- ja työhistorian, jonka jälkeen haastattelu eteni seuraten hyvin väljästi laatimaani kysymyspatteristoa (Liite 2).

Ruusuvuoren ja Tiittulan (2005, 23) mukaan tutkimushaastattelun roolijaossa tieto on haastateltavalla ja haastattelijalla on tietämätön osapuoli. Vaikka itselläni on kokemusta tutkimastani aiheesta, vältin tietoisesti tuomasta niitä liikaa esille ja annoin haastateltavan kertoa oman tarinansa. Sinänsä itsestä kertominen saattaa joissain tapauksissa edistää haastattelun päämääriä, kuten Ruusuvuori ja Tittula (2005, 25) toteavat, mutta tässä suhteessa on tärkeää osata tulkita tilannetta. Haastattelun alussa kerroin haastateltaville olevani kiinnostunut aiheestani myös siksi, että itselläni oli työttömyydestä kokemuksia. Jo parin haastattelun jälkeen huomasin sen jollain tavalla vapauttavan haastattelutilannetta. Hyvärisen ja Löyttyniemen (2005, 191) mukaan kerronnallisessa haastattelussa *tutkija pyytää kertomuksia, antaa tilaa kertomiselle ja esittää sellaisia kysymyksiä, joihin olettaa saavansa vastaukseksi kertomuksia*. Hyvin pian kysymyspatteristosta valikoitui vain muutama ydinkysymys, jotka strukturoivat haastattelun etenemistä. Muutoin seurasin haastateltavan kerrontaa ja esitin kysymyksiä sitä kautta ilmenevistä, tutkimukseni kannalta relevanteista tai sitä sivuavistakin aiheista, jotka saattoivat lopulta johtaa edelleen kiinnostukseni kannalta oleellisiin aihepiireihin. Haastattelun loppupuolella kysyin, haluaako haastateltava kertoa vielä jotain työttömyyteen liittyvää. Tämä johti usein jonkun aiemmin käsitellyn aiheen laajempaan ja syvällisempäänkin pohdintaan sekä toi vielä esiin uusia asioita, joita haastateltava ei vielä ollut muistanut mainita.

Hyvärisen ja Löyttyniemen (2005, 197) näkemyksen mukaan kerronnallisessa haastattelussa korostuu haastattelijan kyky olla aktiivinen ja kannustava kuuntelija, muutoin hänen tulee neutraloida vaikutuksensa tarinan kerrontaan, sillä pyrkimyksenä on tuoda esiin mahdollisimman aito kertomus. Vaikka kerronnallisessa haastattelussa haastateltava on pääroolissa tarinankertojana, tilanne ei ole vuorovaikutusvapaa. (Hyvärinen & Löyttyniemi, 2005, 197.) Haastattelutilanteessa pyrin intensiiviseen kuuntelemiseen, jatkuvaan katsekontaktiin ja seuraan kerrontaa nyökkäillen ja välihuomautuksin. Haastattelusessiot olivat itselleni erittäin antoisia ja ymmärsin, että myös haastateltavat kokivat tulleen kuulluksi sellaisesta elämäkokemuksesta, jota he eivät olleet aiemmin tämältyyppiä käsitelleet. Rosenthal (2008, 53) painottaa, että tilanteessa, jolloin haastateltaja haluaa ottaa esiin tutkimuksen kannalta oleellisia asioita, joita haastateltava ei ole maininnut tai joita hän on ehkä vältellyt, on osattava toimia ilman painostamista ja hyväksyttävä haastateltavan haluttomuus vastata. Haastattelijana pyrin olemaan hyvin hienotunteinen ja mikäli yhtään vaistosin kyseessä olevan haastateltavan kannalta epämukava aihe tai hän ei halunnut pohtia tutkimukseni kannalta oleellista asiaa sen enempää, siirryimme eteenpäin, vaikka tiesin, että jatkokysymykselläni olisin saanut aiheesta enemmän "irti".

Haastatteluaineistoa nauhoitettuna kertyi kymmenen tuntia, sillä kukin haastattelu kesti tunnin. Haastattelut litteroituna tuottivat tekstiä 73 sivua,Calibri-fontti, koko 1 ja riviväli 1,15. Litteroidessani jätin merkitsemättä haastateltavan kerronnan seuraamisesta kertovat ilmaisuni, esimerkiksi: kyllä, aivan, niin.

5.2 Aineiston analysointi

Toteutin tutkimukseni kvalitatiivisena eli laadullisena tutkimuksena. Ronkainen, Pehkonen, Lindblom-Ylänne ja Paavilainen (2011, 82-83, 125) määrittelevät laadullisen tutkimuksen oleellisimmaksi piirteeksi kokemuksen huomioimisen, jossa ihminen on keskiössä elämismaailmansa kokijana, havainnoitsijana ja toimijana suhteessa aikaan, paikkaan ja tilanteeseen. He näkevät tekstiksi puretun materiaalin monitulkintaisuuden, jonka vuoksi analyysin eteneminen ja päät-

tely rakentuvat aina jonkinlaiselle tulkinnalle. (Ronkainen & muut, 2011, 82-83, 125.) Alasuutari (2011, 84) kuvailee laadulliselle aineistolle ominaista olevan ilmaisullinen rikkaus, monitasaisuus ja kompleksisuus. Kiviniemi (2010, 76) puolestaan luonnehtii laadullista tutkimusta eräänlaiseksi tutkijan oppimisprosessiksi, jossa pyrkimyksenä on tutkimuksen edetessä kasvattaa tutkijan tietoisuutta tarkasteltavana olevasta ilmiöstä ja sitä ohjailevista tekijöistä. Tuomen ja Sarajärven (2009, 28) mukaan laadullista tutkimusta voidaan kutsua ymmärtäväksi tutkimukseksi, sillä metodina on eläytyminen tutkimuskohteiden tunteisiin, ajatuksiin, motiiveihin ja henkiseen ilmapiiriin.

Ronkainen ja muut (2011, 17, 70, 122) ohjeistavat tutkijaa kirjoittamaan auki oma esiymmärryksensä aiheesta voidakseen siirtää se sivuun aineiston analysointivaiheessa. Lisäksi he kehottavat tutkijaa tarkistamaan omat lähtökohdat ja arvioimaan uudelleen totuudenkaltaisina pitämänsä väitteet. Toisaalta he kyseenalaistavat subjektiuden poistamisen tieteestä, sillä tutkija on inhimillinen toimija, eikä ole olemassa tutkijatonta tutkimusta. (Ronkainen ja muut, 2011, 17, 70, 122.) Perttula (2005, 134) korostaa, että tutkijan on tutustuttava omiin kokemuksiinsa kyetäkseen erottamaan ne tutkimuksen aikana niistä kokemuksista, jotka ilmenevät suhteessa tutkittaviin. Laine (2010, 34) ohjeistaa tutkijaa laajentamaan omaa perspektiiviään kyseenalaistamalla ja ottamalla etäisyyttä aineistosta spontaanisti nousevaan tulkintaan, reflektiivisyys ja kriittinen asenne edesauttavat pääsemistä tutkimukselliselle tasolle. Tutkimani aiheen tuttuuden vuoksi jouduin pohtimaan omia ennakkokäsityksiäni. Minun oli siis tietoisesti käytävä läpi omat näkemykseni työttömyydestä voidakseni erottaa ne haastateltavien kokemasta. Esiymmärrykseni ikään kuin avasi portit aiheen tutkimiselle, mutta tämän jälkeen minun täytyi antaa mahdollisuus myös toisenlaisille kokemuksille kuin omani olivat. Kyseessä on lisäksi tutkimuksen eettisyys, kuuluuko tutkimuksesta tutkittavan ääni vai omani? Wierenga (2009, 203) toteaaakin, että tutkijan on kunnioitettava vastaajan ääntä ja välittää siitä kuinka heidän tarinat esitetään sekä mitä heitä laitetaan edustamaan.

Analysoin aineiston teoriaohjaavalla sisällönanalyysillä, jossa yhdistyvät sekä aineisto- että teorialähtöisyys. Tuomi & Sarajärven (2009, 96-97) mukaan analyysiyksiköt valitaan aineistosta, mutta teoria auttaa tai ohjaa analyysin etene- mistä, tutkittavan ilmiön analyysissä vaikuttaa siis jo aiemmin tiedetty, mutta

teoriaa ei testata vaan mahdollisuus on myös uusille ajatuksille. Päättelyn loogikka on abduktiivinen, jolloin ajatusprosessia ohjaavat sekä aineistolähtöisyys että valmiit mallit. (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 96-97.)

Ronkaisen ja muiden (2011, 124) mukaan analyysin alussa on aineistoon tutustuttava tarkasti ilman ennakkokäsityksiä saadakseen hahmotettua, mistä aineistossa oikeastaan on kysymys. Luin litteroidut haastattelut läpi pariin kertaan muodostaakseni käsityksen, mitä ja miten aineisto vastaa tutkimuskysymyksiini ja käsittelläänkö siellä selkeästi sellaisia aiheita, jotka ennakkosuunnitelmistani poiketen tulisikin nostaa lähempään tarkasteluun. Seuraavaksi värikoodasin kunkin haastattelun, jotta analyysin edetessä tiedän, kenen kertomaa mikäkin on ja pystyn myös muodostamaan käsityksen, mitä aiheita informantit käsittelivät kollektiivisesti ja mitkä koskivat vain osaa haastatelluista.

Laineen (2010, 42) mukaan analyysissä aineisto jaotellaan erilaisiin merkityskokonaisuuksiin tutkimuskysymysten kehyksissä, mutta mahdollisimman pitkälle sen omilla ehdoilla. Kiviniemi (2010, 80) toteaa aineiston analysoinnin tavoitteena olevan tutkittavaa kohdetta kuvaavien keskeisten ydinkategorioiden, perusulottuvuuksien löytäminen, joiden varaan analysointi voidaan rakentaa. Moilanen ja Räihä (2010, 55) mukaan aineistoa pelkistämällä etsitään tekstistä olennaisimmat asiat. Teemat eivät liity tekstin yksittäisiin kohtiin vaan sen sisältöön ja jopa rivien välistä pyritään löytämään keskeisiä merkityksiä, pyrkimyksenä on tavoittaa teemojen avulla tekstin merkityksenantojen ydin. Tuomi & Sarajärvi (2009, 109-110) näkevät aineiston redusoimisen eli pelkistämisen tarkoittavan analysoitavan aineiston informaation tiivistämistä tai pilkkomista osiin eli tutkimustehtävälle olennaisten ilmausten koodaamista ja tutkimukselle epäolennaisen karsimista pois. Analyysiyksikkö voi olla yksittäinen sana tai keskustelussa lause, lauseen osa tai ajatuskokonaisuus (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 109-110). Analyysin toisessa vaiheessa muodostin neljä kategoriaa mukaillen tutkimuskysymyksiä: rajoitukset, mahdollisuudet, yhteiskunnalliset velvoitteet sekä muuta, joihin jaottelin tekstistä löytämiäni aihepiiriin viittaavia lauseita. Esimerkiksi litteroitu lause: *"Ja sit oli enemmän aikaa olla omien lasten kanssa"* viittasi työttömyyden toimijuuden mahdollisuuksiin. Työttömyyden toimijuuden rajoituksia kuvattiin seuraavasti: *"Hyvin paljon se passivoi, et tulee semmonen olo, et henkisesti raskas olo, et ei niinku jaksa tehdä mitään."* Yhteiskunnallisista velvoit-

teista kertoi lause: *"Mutta silläläilla sai olla tarkka, ettei tuu karenssia mistään, kaikki piti tehdä ja mä tein niinku pilkun päälle, ettei vaan töppää missään asiassa."* Jaottelusta jätin pois ne litteroidun tekstin osa-alueet, jossa kerronta rön-syili tutkimuksen kannalta epäoleellisiin asioihin. Käsittelin lauseita kokonaisuuksina enkä pilkkonut niitä enää pienempiin osiin, esimerkiksi yksittäisiin sanoihin, sillä siten pystyin tulkitsemaan myös asiakohtaisen kerronnan sisällön ja luonteen sekä mahdollisen "rivien välistä" löytyvän informaation.

Seuraavassa vaiheessa erillään tarkastellut merkityskokonaisuudet tuodaan yhteen, tavoitteena on luoda kokonaiskuva ilmiöstä, mikä on tutkimuksen viimeinen vaihe, selittää Laine (2010, 43). Tarkastelin mainittuihin kategorioihin valittuja lauseita ja analysoin, mitä niissä kerrotaan tutkittavasta aiheesta. Lisäksi kiinnitin huomiota siihen, kuinka moni haastatelluista puhui samasta asiasta. Kävin läpi Muuta-kategorian, johon olin koonnut mielenkiintoisia aiheita muiden kategorioiden ulkopuolelta löytääkseni sieltä mahdollisesti jotain merkityksellistä, mutta tulkintani mukaan siellä ei ollut mitään tutkielmani kannalta oleellista.

6 Tutkimustulokset

Tässä luvussa esittelen analyysin pohjalta tehdyt tutkielmani tulokset siitä, miten työttömän toimijuus muotoutuu ja mitkä tekijät vaikuttavat toimijuuden mahdollisuuksiin ja rajoitteisiin. Toinen tutkimuskysymykseni yhteiskunnan velvoitteista saa myös vastauksensa.

Toimijuudessa oleellista on sen kontekstuaalisuus ja syntyminen vuorovaikutustilanteissa. Esimerkiksi Ebirmayer ja Misch (1998, 973) kiteyttävät toimijuuden olevan jatkuvaa itsen vuoropuhelua sosiaalisen ympäristön, rakenteiden, resurssien ja tarkoituksen kanssa. Useissa toimijuuden teorioissa toimijuus on sidoksissa vallan käsitteeseen ja täysi toimijuus mahdollistuu ainoastaan silloin, kun toimijalla on todelliset valinnanmahdollisuudet ja vapaus toteuttaa toimijuuttaan haluamallaan tavalla (esim. Giddens 1987, 152). Gordonin (2005, 114-115) näkemyksen mukaan toimijuuden tunteeseen liittyy käsityksiä omista

mahdollisuuksista tehdä päätöksiä ja näkemyksiä päätöksenteon rajoituksista. Tähän yhdistyy myös huoli omasta toimijuudesta koskien sitä, pääseekö päättämään, onko päätösten toteuttaminen mahdollista tai osaako ylipäätään päättää. (Gordon, 2008, 114-115.)

6.1 Työttömän toimijuuden mahdollisuudet

Työttömän toimijuuden mahdollisuuksissa vapaampi ajankäyttö mahdollisti rauhallisemman tahdin elämään, eräänlaisen itsemääräämisoikeuden ja ajan riittämisen sekä itselle että läheisille. Sekä Biesta ja Tedder (2007, 145) että Niemelä (2008, 225) toteavatkin toimijuuden olevan olosuhteiden ehdollistama ja kontekstuaalisuuden muotouttama. Mikäli aiempi työelämä oli ollut hyvin hektistä ja/ tai työolosuhteet haasteelliset joko henkisesti tai fyysisesti, helpompi arki tai paineettomampi elämä ylipäätään tuntui tervetulleelta helpotukselta. Kii-reettömät aamut ja päivän omaehtoinen suunnitteleminen antoivat arkeen tunteen siitä, että omaa elämänrytmiään ja toimintaa hallitsi itse eikä sitä oltu määriteltä joltain muulta taholta.

H 10: Et se mahdollistaa sen, et mulla on autonomian tunne, mut mulla on koko ajan lievä uhka päällä. Et se ei ole täyden autonomian tunne. Mut mä koen itteni autonomisemmaks, kuin jos mä menisin vastentahtoisesti jonnekin, minne en halua mennä. Mulla on siis tietynlainen itsemääräämisoikeus, jossa on pikkunen uhkapilvi pään päällä koko ajan. Et sa-notaanko, et mulla on toistaiseksi vapaus olla tekemättä työtä, jota en halua tehdä.

Lomaan työttömänä olemista ei kuitenkaan voinut verrata, sillä huoli tulevasta oli taka-alalla koko ajan läsnä. Taloudellinen epävarmuus ja henkinen jaksaminen työttömyyden mahdollisesti pitkittyessä vaani jatkuvasti taustalla samoin kuin pelko siitä, millaista työtä ja millaisin ehdoin on lopulta pakko ottaa vastaan.

H 4: Siis koko ajan, joka päivä, mä etsin työpaikkoja ja teen hakemuksia. Et siinä mielessä työtön ei ole ikinä lomalla, kun se on mielessä koko ajan, et mistä mä saan töitä.

Päivän rytmistä kiinnipitäminen koettiin kuitenkin tärkeäksi, samoin kuin itsensä aktiivisena ja positiivisena pitäminen. Päivät täytettiin kaikenlaisella toiminnalla, olipa se työn hakemista, kodin kunnostamista ja askareita, keskeneräisiä käsitöitä tai mitä tahansa merkitykselliseksi koettua tekemistä. Työttömät toteuttivat pientä toimijuutta, joka on Honkasalon (2004, 57, 78) teoria toiminnasta, jossa jatkuvalla arjen puuhailulla yritetään pitää itseä kiinni maailmassa, kun muuten elämä ei tunnu olevan enää hallittavissa.

H 8: Se oli hirveen tärkeenä pitää ittiesä aktiivisena, et koko aika piti keksii tekemistä, et vähän nauratti, kun koko ajan puunaili paikkoja ja se oli vaan sitä, et piti olla koko ajan sitä tekemistä.

Varsinkin perheelliset kokivat antoisaksi sen, että lasten kanssa pystyi viettämään paljon aikaa ja osallistumaan aktiivisesti esimerkiksi heidän harrastustoimintaan. Työttömän puolison ottaminen päävastuun kodista ja lapsista mahdollisti työssäkäyvälle puolisolalle keskittymisen työhön ja näin helpottivat myös hänen arkeaan.

H 8: Mun kävi välillä vähän sääliks muut ihmiset, jotka eivät pääse nauttimaan näistä asioista, et koulun jälkeen lasten kanssa mentiin jälle potkukelkan kanssa ja ajattelin, et muut vaan painaa töissä tällä hetkellä. Et ajattelin, kuinka hienoo tää on olla yhdessä täällä lasten kanssa. Et säälin vähän muita vanhempia välillä, tosin säälin itteenikin toiselta kan tilta välillä.

Sekä ajan että jaksamisen myötä työttömyys mahdollisti sosiaalisen suhteiden aktiivisemmän ylläpitämisen. Koska matkustaminen ei ollut päivään tai vuoro-

kauden aikaan sidottua, matkustaessa muualle Suomeen pystyi hyödyntämään liikennöitsijöiden edullisia hintoja.

H 3: Mut mun mielestä kaikkein tärkeintä on ollu noi sosiaaliset suhteet, siis huomaa sen, et jos kukaan ei vastaa whatsappiin kahteen tuntiin, niin sitten on et ainiin, nää muut ihmiset on töissä, et pitää muistaa se, et sitä on niinku yksin nuo päivät, et aika harva kaveri on päivisin vapaana. Mä oon pystynyt hyödyntää kaikkia matkahuollon halpoja lippuja, et se on aika kustannustehokasta, kun on 4 euroa suunta ja tälle. Ja mä voin kattoo aina halvat, kun en oo sidottu aikatauluun. Niin mä oon käyn ny vaikka missä ja muutenkin viettänyt ystävien kanssa ihan eri lailla aikaa.

Lisäksi osalla informanteista oli iäkkäät vanhemmat, joita pystyi nyt tarvittaessa enemmän auttamaan.

H 2: Et se työllisti mua työttömänä, käytin isää labrassa ja hoidin asioita, ei sitä voinut jättää keskenkään. Et mun oli pakko, et jos olisin ollut töissäkin, et mun olis pitänyt lähteä sieltä töistä, et mun pitää hoitaa vanhempia nyt. Et silleen se sitte se työttömyys mahdollisti sen.

Työttömyys mahdollisti myös käytettävissä olevan ajan ja jaksamisen myötä liikkumalla ja urheilemalla oman kunnon hoitamisen ja siten terveyden ylläpitämisen, millä oli merkitystä myös henkiselle hyvinvoinnille ja sitä kautta aktiivisemmalle toimijuudelle. Liikuntamuodot määritteli hyvin pitkälle niiden edullisuus. Muu harrastaminen muotoutui niinikään edullisuuden mukaan. Kulttuurista kiinnostuneet osasivat hyödyntää varsinkin Helsingin ilmaisia tai edullisia näyttelyitä, esityksiä ja tapahtumia.

H 2: No tietenkin et mun kunto oli parempi, en ollut niin kipeä. Ja sitä omaa terveyttään pystyi sitte hoitamaan paremmin.

H 9: Et mä luin jossain vaiheessa paljon, et se on niinku halpa harrastus.

Mahdollisuuksien mukaan itselle suotiin ajoittain myös vastapainoa vaatimattomaan elämään, mikä vaati usein säästämistä jossain muussa.

H 3: Niinhän se on, et joskus syön kolme päivää kaurapuuroa ja sitten menen syömään ulos ja otan viiniä. Että teen tällaisia valintoja. Et jonaikin päivänä käyttää euron per päivä ruokaan ja pihtaa viikon, et sit voi tehdä jonkun kivan jutun.

Jyrkämä (2007, 207) tuo esille toimijuuden muotoutumisen eri modaalien vuorovaikutuksessa. Työttömän toimijuudessa merkittävämmäksi omaehtoisen elämän mahdollistajaksi muodostui aika, mikä vastaa modaliteettiteorian voida-ulottuvuutta. Työelämässä toimiminen vie arjen ajasta suurimman osan, joten työttömänä nimenomaan päivärytmin leppoisuus mahdollisti rauhallisemman elämän tahdin. Oli aikaa toteuttaa itselleen merkityksellisiä asioita. Vaikka talous oli tiukoilla, elämänlaadun koettiin parantuneen.

6.2 Työttömän toimijuuden rajoitukset

Ajankäytöllä oli työttömän elämässä myös toinen, rajoittava ulottuvuus. Henkilöillä, jotka olivat olleet hyvin pitkään työttömänä, ajankäyttö muodostui osittain ongelmaksi siten, että aikaa oli aivan liikaa. Lopulta merkityksellistä tekemistä oli vaikea keksiä varsinkin taloudellisten rajoitteiden vuoksi. Tämä saattoi joskus johtaa siihen, että oikein mitään ei saanut tehtyä, mistä seurasi itsesyytöksiä saamattomuudesta. Ajan paljoudesta saattoi seurata se, että suunniteltua tekemistä siirsi jatkuvasti tuonnetuksi. Saari (2015, 39) mainitseekin taloudellisten vaikeuksien ja päätöksentekokyvyn välisistä mekanismeista. Selviytyminen jatkuvassa niukkuudessa kuormittaa henkisesti jopa niin, että kyky tehdä

rationaalisia päätöksiä heikkenee, mikä näkyy esimerkiksi asioiden tekemättä jättämisenä. (Saari, 2015, 39.)

H 2: Mut pitäis saada vaan ylös ja...on alkanut tuntua monesti siltä, et kun laskuja maksaa, niin en mä tänään jaksa, tiedätsä siirtää sitä, kun ennen se oli, et samantien kun lasku tuli, sen makso, mut nyt on silleen, et ei jaksa avata sitä sovellusta. Jotenkin tää lamauttaa sitten, jos ei koe elämää niinku mielekkääks, niin sitä sit vaan laiskistuu, ei saa siivottua, ei syö hyvin, no nukuttua mä oon saanut, kun herää kuudelta, niin alkaa väsyttää.

Toimeentulon niukkuus ja epävarmuus taloudellisesta tulevaisuudesta toivat suurimmat rajoitukset työttömän toimijuudelle. Saari (2015, 12) toteaa alhaisen elämänlaadun kasautuneen työttömille, työkyvyttömille ja toimeentulon saajille. Käytettävissä olevien tulojen vähyyys vaikutti kaikkeen, jokaista ostopäätöstä harkittiin tarkkaan ja välillä rahaa ei ollut edes välttämättömiin elintarvikehankintoihin. Ansiosidonnaista työttömyysetuutta saavilla tai heillä, joiden puoliso oli töissä, oli enemmän valinnanmahdollisuuksia, mutta silti kuluttaminen oli erittäin maltillista. Mahdollisesti pitkittyvän työttömyyden vuoksi tulojen vähenemisestä aiheutuva huoli oli alitajuisesti rajoittamassa hankintoja tai toimintaa. Peruspäivärahalla toimeentulevilla realiteetti oli se, että rahat riittivät vain välttämättömiinpäin, jos siihenkään. Julkunen (2006, 19) painottaakin tutkimusten osoittaneen työttömyyden ja työmarkkinoiden epävarmuuden olevan pääasiallisin syy lapsiperheiden köyhyyden kasvuun.

H 8: Et se oli ehkä se suurin asia, et mietti sitä taloudellista puolta tavaltaan siinä koko aika. Et ei hankintoja tehny ja sano toisellekin osapuolelle, et pitääkö sitä nyt välttämättä, mietin joskus jopa, et jos mennään vaikka hampurilaiselle, et jättäis ite syömättä. Ihan tämmösiä, kuulostaa hassulta, mut kyllä niitä vaan alko ajattelemaan välillä.

Taloudellinen tilanne vaikutti myös elämänpiiriin, mikä pieneni ratkaisevasti, koska maksullisiin toimintamuotoihin ei ollut varaa. Lisäksi työyhteisön puuttessa useimmalla haastateltavalla sosiaaliset suhteet vähenivät, mikä vahvisti kokemusta yhteiskunnan ulkopuolelle jäämisestä. Poijula ja Ahonen (2007, 42-43) toteavat, että puhuttaessa työn tai sen puutteen merkityksestä kysymys on myös osallisuudesta, mikä tarkoittaa jäsenyyden tunteesta yhteisössä ja mahdollisuudesta olla mukana yhteisöllisissä projekteissa sekä vaikutusmahdollisuudesta ja vastuun ottamista. Osallisuutta pidetään yhtenä hyvän elämän perusedellytyksistä. Työttömät menettävät osallisuutensa yhteiskuntaan ja sitä myötä täysivaltaisen kansalaisuuden, mikä voi olla lamauttava ja jopa traumatisoiva kokemus. (Pojula ja Ahonen 2007, 42-43.)

H 1: Että tulee sellainen olo, et elämä on sellanen koti-kirjasto-uimahalli-kolmiossa ja työhakemuksia tosiaan koko ajan väännän.

H 6: Kyllähän se, kun työidentiteetti on työn kautta, niin kyllähän kun kaveripiiristä suurin osa on duunissa, niin tuntee ittensä vähän niinku pois suljetuks, kun ne puhuu jostain duuniasioista, niin...Mitäs sulla? No juu, tossa kahvia keittelin...kävin Prismassa.

Toinen merkittävä toimijuutta rajoittava tekijä oli henkinen jaksaminen. Varsinkin, mikäli työttömyys oli kestänyt useita vuosia ja lukuisista yrityksistä huolimatta ei työllistynyt, vastoinikäymiset ja itsetunnon huononeminen aiheuttivat lamaantumista. Monen muun teoreetikon tavoin Hitlin ja Elder (2007, 180)) korostavat toimijuuden muotoutuvan vuorovaikutuksessa. Oman näkemyksen lisäksi yksilö on tavalla tai toisella sidoksissa ulkopuolisiin odotuksiin ja vuorovaikutustilanteiden jälkeinen reflektio muovaa omaa toimijuutta. (Hitlin & Elder, 2007, 180.) Myös Wierenga (2009, 126) tuo esille toimijuuden symboliset resurssit, missä toimijuus muotoutuu itseymmärryksen kehällä: käsitys itsestä vaikuttaa toimintaan, mikä muotoilee edelleen minäkuvaa. Työttömän käsitys siitä, mitä muut hänen työttömyydestä ajattelivat, perustui lähinnä omaan tai yleisestä asenteesta tulkittuun oletukseen. Yleensä läheiset osoittivat ymmärrystään työt-

tömyyden suhteen eikä se vaikuttanut ihmissuhteisiin, mutta muiden kanssa toimiessa oman työttömyyden esilletuomista harkittiin. Sitä ei suoranaisesti hävetty, mutta suurin tekijä oli oma epäily siitä, miten vastapuoli suhtautuisi työttömän statukseen.

H 5: Eikun mä koetin vältellä sitä ja ehkä sitä koetti vaan puhua jostain muista asioista. Siis kyllähän mä lopulta sanoin, jos kysyttiin, mut ei se kivaa ollut. Ja sitten, se on vaan jotenkin se yleinen paine, joka saa sen aikaseks, et siitä tulee, en mä tiedä onko se sitä, että mä ite ajattelisin, et mä oon huonompi, mut mulla on tunne, et muut ajattelee, et toi on jotenkin huonompi. Et ne rajat tulee omasta päästä, et mä en siellä märehtinyt ja piehtaroinut, et olempas mä huono, kun ei ole työtä, vaan mä luulin ja kuvittelin, et muut ajattelee niin. Että ne on sitä mieltä, et se on niitten käsitys minusta nytten. Että toi vaan lusmuilee eikä ota työtä, vaikka sitä on tarjolla.

Työttömän tyytyminen vallitsevaan tilanteeseen ja sen kestäminen viittasivat käsitteeseen sosiaalisesta kärsimyksestä (esim. Järvensivu, 2016, 179) , jolloin yksilö hiljaisesti hyväksyy kuulumisen tiettyyn, muiden taholta arvotettuun, sosiaalisesti alempiarvoiseen asemaan sen lisäksi, että sietää työttömyyden tuomia arjen ongelmia. Työttömien toimijuus oli monella tavalla rajoitteiden muovaa-
maa. Toiminnan reunaehdot sanelivat joko näkyvät elementit, esimerkiksi taloudellinen tilanne tai taustavaikuttajana oli käsitys itsestä epäonnistuneena ihmisenä.

6.3 Työttömän kokemus yhteiskunnan velvoitteista

Niemelän (2008, 232) esittämässä teoriassa kolmen tason toimijuudesta tekemisen taso liittyy työhön. Työttömyys on tekemisen tason merkittävin ongelma, sillä työ on keskeinen elämän jäsentäjä ja sen kautta yksilö on aktiivisena jäsenenä yhteiskunnassa osallistuen sen rakentamiseen. Suomalaisessa arvoma-

ilmassa vallitseva työtätekemisen korostaminen vaikutti työttömän näkemykseen itsestään alentavasti johtuen siitä, ettei omasta mielestään pystynyt olemaan yhteiskunnan täysivaltainen toimija siten, kuten työtä arvostava yhteiskunta edellyttäisi. Omassa elämässään epäonnistumisen tunnetta ei helpottanut se, että työtön tiedosti työttömyytensä syyksi myös yhteiskunnan rakenteet, joihin hän ei voinut vaikuttaa.

H 5: Siitä työn olemisesta ihmisarvon mittarina, niin se on aika julmaa, koska se on jotenkin niin syvällä meissä tuo asenne, et vaikka ei itse olisikaan sitä mieltä, niin silti juurikin se paine saa aikasiks sen, että ainakin ittestään ajattelee niin, että on huonompi, jos ei tee töitä.

Sen lisäksi, että työttömät halusivat työllistyä, he toimivat aktiivisesti löytääkseen niitä senkin vuoksi, että kokivat sen olevan velvollisuus ja päätehtävä työttömänä ollessaan. Työnhakeminen määräytyi jaksamisen mukaan, sillä välillä hakemisen tuloksettomuus turhautti. Toistuvat epäonnistumisen kokemukset lamauttivat työnhakemista. Tähän inhimilliseen tilanteeseen työttömät toivoivat ymmärrystä, sillä jatkuva aktiivisuuden vaatimus tuntui välillä kohtuuttomalta.

H 8: Kyllä mä koin senkin, kun sain ansiosidonnaista päivärahaa, niin et saa tämmöstä ilmasta rahaa niin sanotusti, niin siitäkin koin vähän semmosta huonoa omaatuntoa. Et voi saada tällästä näin. Tai mä ite pidin, et mun on pakko tehdä vastapalveluksia, et hakee duunia, et se toimii puolin ja toisin, et sä saat korvauksia ja sit haet duunia.

H 3: Onhan se ihan päivästä kiinni myöskin, miten on, siis on päiviä, et tulee romahdus, et ei tästä tule yhtään mitään, mut sitten ajattelee et tää on nyt tää tilanne, et mitä tästä turhia, et nyt mennään tällä. Ei se muutu, kuin että nyt vaan haetaan töitä.

Opiskelu koettiin merkitykselliseksi nimenomaan henkisen pääoman vuoksi. Pettymystä aiheutti se, että korkeakaan koulutus ei taannut työpaikkaa. Uusliberalistisessa ajattelumallissa yksilöllä on vapaus valita elämänsä suunta, mutta hän on myös vastuussa epäonnistumisista, joiden katsotaan olevan yksilön kyvyttömyyttä tehdä oikeita ratkaisuja (Harvey, 2008, 82-83). Ammatinvalintaratkaisuja harmiteltiin jälkikäteen, mutta myönnettiin niiden silloin tuntuneen oikeilta. Lisäksi relevanttia tietoa alan työllistettävyydestä ei aina ollut saatavilla ja todellisuus valkeni vasta valmistuttua. Uudelleen kouluttautumisen tarkoituksenukaisuutta epäiltiin, sillä varsinkin vanhemmilla työttömillä se ei johtanut toivottuun lopputulokseen.

H 7: Ja sitten lapset vähän ihmetteli, kun mä oon aina sitä opiskelua painottanut, et jos halua päästä eteenpäin ja muuta, niin kannattaa opiskella. Niin ne sano, et siinä sä nyt näet, et sä oot itte opiskellu melkein kymmenen vuotta ja sä oot työtön. Niin se oli vähän sitte niinku, et vaikee vähän perustella. Et se vähän osu niinku omaan nilkkaan. Niin on vähän huonoja kokemuksia ittellä, kun on opiskellu vähän kaikkee ja ei siitä ole suoranaisesti ollut mitään hyötyä ehkä.

Yhteiskunnan velvoitteista merkittävin oli jatkuva tavoitettavissa olemisen vaatimus ja kontrolli. Työtön vastuullistettiin toimimaan työllistyäkseen ja ellei tässä onnistunut, moni koki olevansa altavastaajan asemassa. Kotkas (2013, 82) esittääkin, että yksilön aktivointia korostavalla sosiaalipolitiikalla on siirretty vastuu viranomaisilta enemmän yksilölle. Samoin Julkunen (2008, 189) tuo esiin Foucaultilaisen hallintavallan rakenteita sosiaalipolitiikassa, jolloin kansalaisia ohjataan tavoittelemaan itse aktiivisesti uusia vaihtoehtoja sen sijaan, että he passivoituisivat instituutioiden suojelussa. Työtön myös velvoitettiin reagoimaan yhteydenottoihin välittömästi, mikä aiheutti jatkuvaa varuillaanoloa. Työttömän tilanteen yllä tuntui leijuivan koko ajan eräänlainen uhka, ellei toimi tietyllä, TE-toimiston määrittelemällä tavalla. Toiminta viittaa Keskitalon (2013, 60-62) mainitsemaan Lipskyn teoriaan katutason byrokraziaorganisaatiosta, jossa

virikailijoilla on harkintavaltaa soveltaa lakia hyvinkin tulkinnanvaraisesti. Karensi eli työttömyysetuuden menettäminen määrääjäksi oli varteenotettava pe-loite varsinkin, kun sen määräytyminen tuntui välillä hyvinkin epämääräiseltä.

H 7: Et muutaman kerran piti käydä siellä, et oli jotain sellasta, et jos ei mene, niin sitten katkee. Siis jotain sellasta uhkailua, et sekin vähä ote taan pois, jos sä et tee selkoo omasta tilanteestas ja mitä oot ajatellut asian eteen tehdä. Lähinnä tollanen tilinpito, et tavallaan pitää kertoa, et mitä sä olet ajatellut ja suunnitellut ja kai ne jollain lailla seuraa sitä, et hakeeko paikkoja. Tavallaan et koko ajan pitäis tehdä jotain sen asian hyväks. Mut kyllä siinä aktiivisuus karisee, kun mitään ei tapahdu ja vaikka hakemuksia lähettää ja ei saa edes vastauksia.

Aktiivimallin tuomat velvoitteet olivat välillä ristiriidassa työttömän oman aktiivisuuden kanssa. Hankaluutta aiheutti se, että monesti työttömän oma aktiivinen toimiminen työllistymiseksi tai oman elämäntilanteen parantamiseksi ei ollut juuri sitä, mitä vaadittiin tai hyväksyttiin tiettyjen linjausten mukaan. Ikäheimo (2008, 27) pitääkin ongelmallisena sitä, että yksiulotteinen työyhteiskunta arvostaa ainoastaan palkkatyötä ja peräänkuuluttaa mielipideilmastolle avarampaa käsitystä siitä, millainen yhteiskunnallinen toiminta mielletään hyödylliseksi ja toisi tekijälleen myös arvostusta. Monesti työtön päätyi salaamaan viranomaisilta omaehtoisen ja itsensä hyvinvoinnin kannalta tärkeän toimimisen, sillä päätöksentekoa pidettiin arvaamattomana.

H 6: Jos se olis saanut vihjeen, et mä toimin vapaaehtoisena ja pyörin siellä päivät, niin mulle olis tullu karensi niin, että paukahtaa. Ku sä et ole silloin työmarkkinoiden käytettävissä. Ne ajattelee, et sun pitäis hakee duunia. Pointti on se, et sä et ole aktiivinen työnhakija, et et väännä kahdeksasta neljään niitä hakemuksia. Mut jos sä oot hommannu ittelles jotain tekemistä. No onhan se tietysti vaikee arvottaa työn arvoa.

Työttömyyden pidentyessä lisääntyi tietoisuus siitä, että joutui ottamaan vastaan ammattiaan tai toiveitaan vastaamatonta työtä tai osallistumaan erilaisiin aktivoimistoimenpiteisiin, kuten tekemään töitä harjoittelu-, työkokeilu tms. väli-työpaikoissa, joissa työstä maksettiin hyvin pieni erilliskorvaus työttömyysetuuden lisäksi. Näiden työpaikkamuotojen tarkoitus olla porttina pysyvämpiin työsuhteisiin ei useinkaan toteutunut.

H 5: Et se nimenomaan oli et mitä ne taas keksii. Ja semmone pelko, et ei niinku lähtökohtasesti ollu, et ne etsii mulle jotain hyvää vaan nimen omaan et mitä hirveetä ne keksii mun pään menoks nytten. Et tuntu, et ne ei yhtään kato, mihin mä kykenen, mihin mulla on taitoo, no koulutus ta nyt ei oo, mut et olisivat kuunnelleet, mitä mä olen sinne puhunut ja sanonut.

Jyrki Jyrkämä (2007, 202) toteaa eri toimijuuden määritelmien keskiössä olevan pohdinnan siitä, millaiset suhteet ovat toimijan, rakenteiden ja yhteiskunnallisten lainalaisuuksien välisistä suhteista sekä niiden vaikutuksista yksilön valintoihin vai ohjaako yksilö toimintaa omilla valinnoillaan. Työttömän mahdollisuudet saada toivotunlaista työtä ja siten rakentaa mielekästä elämää pienenivät työttömyyden pitkittyessä. Omat valinnanmahdollisuudet rajoittuivat ja tilalle tuli yhteiskunnan kontrolli. Uusliberalistinen näkemys, jossa jokainen kansalainen voi valita vaihtoehtoista elämänsä suunnan (esim. Harvey, 2008, 82-83), näyttää työttömän kohdalla idealistiselta teorialta, jolla ei ole käytännön toteutumismahdollisuutta. Gordon (2005, 117) kritisoikin puhetta kaikille avoimista valinnoista siksi, koska se paikantaa valintoihin liittyvät ongelmat yksilöiden kapasiteetteihin, vaikka mahdollisuuksia ja rajoituksia määrittelevät yhä enemmän kulttuuriset, sosiaaliset ja materiaaliset erot. Samoin Julkunen (2006, 202) näkee, että kaikista kannustimista tai omista toimista huolimatta työllistyminen saattaa olla ylivoimaista. Haastattelemani työttömät kokivatkin kohtuuttomaksi julkisessa keskustelussa esitetyt syytteet laiskuudesta ja saamattomuudesta, koska käytännössä he tekivät kaikkensa työllistyäkseen.

7 Eettisyys ja luotettavuus

Hänninen (2010, 174) toteaa, että eettisen arvokkuuden perustana pidetään tutkimuskohteelle annettavaa mahdollisuutta ilmaista itseään omalla äänellä ja hänen ominaislaadun kunnioittamista. (Hänninen 2010, 174.) Tuomi ja Sarajärvi (2009, 127, 132, 134-136) huomauttavat, että hyvää tutkimusta ohjaa eettinen sitoutuneisuus ja tähän pohjautuen eettinen kestävyys on sidoksissa tutkimuksen luotettavuuteen, jolloin tarkastelussa on kysymys objektiivisuudessa. Tutkijan puolueettomuusnäkökulmaa pohdittaessa tarkastelussa on esimerkiksi se, pyrkiikö tutkija kuulemaan ja ymmärtämään tiedonantajia itsenään vai onko tiedonantajan kertomus suodattanut tutkijan oman kehiksen läpi? (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 127, 132, 134-136.) Kuten olen aiemmin maininnut, tutkittavan ilmiön omakohtaiset kokemukseni asettivat erityisvaatimuksen pyrkiä tietoisesti tarkastelemaan aihetta ikään kuin ulkopuolelta.

Tutkimusetiikan keskeiset elementit ovat tutkittavan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuojat. Tutkimuseettinen neuvottelukunta TENK (2009, 4). Ronkainen ja muut (2011, 35) painottavat tutkimusetiikan edellyttävän tutkittavien riittävää informoimista siitä, mihin heidän antamia tietoja käytetään. Tutkimusta koskevan täsmällinen informaatio on tärkeää myös siksi, koska sen perusteella tutkittavat tekevät päätöksen suostumisestaan tutkimukseen, mikä on osoituksena siitä, että he haluavat osallistua tutkimukseen tietoisina tutkimuksen toteutumistavasta ja aiheista (TENK, 2009, 7). Haastattelin aikuisia yksityishenkilöitä, joten en tarvinnut erityistä tutkimuslupaa. Ohjeistusten mukaisesti pyrin kertomaan tutkimuksestani mahdollisimman selkeästi, jotta tutkittavalla oli täysi ymmärrys siitä, mistä on kysymys. Selvitin tutkittaville tutkimuksen aiheen ja käsiteltävät asiat, mitä tutkimukseen osallistuminen konkreettisesti tarkoittaa ja kauanko siihen menee aikaa sekä kerättävän aineiston käyttötarkoituksen. Lisäksi painotin anonymiteetin säilymistä ja selvitin siihen liittyvät käytännöt. Kerroin myös, että haastattelun voi perua tai keskeyttää halutessaan, mikä noudattaa tutkimuseettisen neuvottelukunnan (2009, 5) ohjeistusta.

TENK:n (2009, 11) ohjeistuksessa todetaan eettisten kysymysten painottuvan tutkittavan ja tutkijan kohtaamistilanteeseen, jota ei voi täysin ennakolta suunnit-

tella ja yllättävissä tilanteissa tutkija on itse vastuussa moraalisisista ja eettisistä ratkaisuksista. Eettiset näkökohdat korostuivat haastattelutilanteissa, joissa minun on pyrittävä tietoisesti herkkyyteen toimia tutkittavan näkemyksiä ja kokemuksia kunnioittaen. TENK (2009, 7) painottaakin tutkittavien ihmisarvon kunnioittamista ja kohteliasta suhtautumista vuorovaikutustilanteissa, sillä tutkittava on avainasemassa määrittelemässä yksityisyyden rajat ja aiheiden arkaluonteisuuden. Ennen haastattelua kysyin vielä kertaalleen luvan nauhoittaa. Painotin myös, että mikäli haastateltava kokee kysymykseni tai esittämäni aiheen epämiellyttäväksi, siihen ei tarvinnut vastata. Haastattelutilanteessa pyrin ehkä vähän liiankin herkästi tulkitsemaan tilanteita, joissa koin haastateltavan haluttomuuden antaa lisäinformaatiota tietystä aiheesta, joten en kysynyt täydentäviä kysymyksiä. Kuten TENK (2009, 7) toteaa, ihmiset kokevat asiat eri tavoin ja reagoivat niihin myös kukin tavallaan. Tiedostin jo tutkimusta aloittaessani, että työttömyyden kokemiseen voi liittyä monenlaisia tuntemuksia ja toisten ihmisten suhtautumiseen liittyvää problematiikkaa. Siksi pyrin luomaan haastatteluihin luottamuksellisen ja arvostavan ilmapiirin, jotta saisin aitoja vastauksia kysymyksiini.

TENK:n (2009, 9) mukaan Suomen perustuslailla suojattu, tutkimuseettisesti tärkeä elementti on yksityisyyden suoja, jossa erityisesti tietosuoja on tärkein osa-alue koskien tutkimusaineistojen keruuta, käsittelyä ja tulosten julkaisemista. Tunnistetiedot eli onko yksittäinen henkilö tunnistettavissa annetuista tiedoista voidaan jakaa suoriin eli yksilöiviin ja epäsuoriin. (TENK, 2009, 9.) Suoria tunnistetietoja, kuten esimerkiksi nimeä tai syntymäaikaa, tutkielmassani ei tule esille. Epäsuorat tunnistetiedot, kuten kotipaikan tai mainittujen työpaikkojen tiedot häivytin jo litterointivaiheessa. Tutkimusjulkaisua kirjoittaessa pyrin kaikin tavoin minun on pitämään huolta haastateltavien tunnisteellisuuden häivyttämisestä siten, että haastateltavien tunnistamista mahdollistavia elementtejä ei tule esiin. Haastateltavilta kysyin luvan mainita koulutus, mikäli katson sen tarpeelliseksi haastatteluaineiston yleisesittelyssä. Luovuin kuitenkin koulutustietojen esittelemisestä, sillä muutamalla informantilla oli useampi koulutus ja niiden perusteella on pieni mahdollisuus, että mainitut tiedot voidaan yhdistää tiettyyn henkilöön. TENK (2009, 9,11) ohjeistaa edelleen tutkittavia kunnioittavaan kirjoitustapaan sekä välttämään leimaavaa asenteellisuutta, mikäli tutkimuskoh-

teen suhteen ilmenee kriittisiä tuloksia. Lisäksi tutkittavien asioita ei saa paljastaa viranomaisille tai muille tahoille niin, että se vaikuttaa heidän kohteluun, asemaan tai arvioimiseen. (TEKN 2009, 9, 11.) Painotin olevani vaitiolovelvollinen haastateltavien kertoessa esimerkiksi työnhakua, työhalukkuutta tai yhteiskunnan palveluja tai tukiverkostoja koskevia asioita.

Laadullisen tutkimusmenetelmän luotettavuudessa on kysymys sen validiteetista, mikä tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa on tutkittu sitä, mitä on luvattu. (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 136). Ronkainen ja muut (2011, 129-131) määrittelevät validiteetin viittaavan tutkimuksen pätevyyteen ja eli miten hyvin tutkimus kuvaa tutkittavaa ilmiötä. Kysymys on myös tutkimuksen laadusta. (Ronkainen ja muut, 2011, 129-131.) Olen pyrkinyt raportoinnissa selittämään ja kirjoittamaan auki mahdollisimman tarkasti tutkimusprosessin vaiheet. Tutkimukseni tulokset viittaavat aiempiin, työttömyyden ilmiöitä käsitteleviin tutkimuksiin ja uskon tekemieni johtopäätösten kertautuvan tulevaisuuden tutkimuksissakin.

8 Pohdinta

Pro gradu- tutkielmassani tutkin, mitä mahdollisuuksia ja rajoituksia työttömyys tuo yksilön toimijuudelle sekä millaista toimijuutta työtön kokee yhteiskunnan häneltä odottavan tai vaativan. Se, että tutkin toisten kokemusta kontekstissa, josta minulla on omakohtainen kokemus, toi tutkimukseeni sekä vahvuutta että haastetta. Omiin kokemuksiin pohjautuen luulen pystyneeni tavoittamaan ja jopa ymmärtämään tutkimuksen kohteen elämismaailmaa. Toisaalta jouduin pohtimaan sitä, tuoko aiheen tuttuus ennakkokäsityksineen ja oletuksineen liian subjektiivisen lähestymistavan tutkimukseen. Tutkimusprosessin edetessä epäilyni aiheen tuttuuden häiritsevyydestä ja epäedullisesta vaikutuksesta tutkimukseeni poistuivat ja koin sen päinvastoin edesauttavan haastateltavien kokemusmaailman ymmärtämisessä ja näin hyödyntävän tutkimusaineistoni analysointia ja tulkintaa.

Alkuperäinen suunnitelmani oli haastatella pelkästään tällä hetkellä työttömän statuksen omaavia henkilöitä, mutta haastateltavia oli hankala saada. Siksi laa-

jensin hakua pitkäaikaistyöttömyyttä kokeneisiin. Mietin, vaikuttaako ajan kulu-
minen siihen, miten he kertovat kokemastaan. Pitkäaikaistyöttömyyttä kokeneet
haastateltavat, jotka olivat jo toisenlaisessa elämäntilanteessa, muistivat kuiten-
kin hyvin työttömyyden aikaiset kokemukset ja sanoivatkin haastattelun lopuksi
kokeneensa omaltakin kannaltaan mielenkiintoiseksi pohtia työttömyyden aikai-
sia tuntemuksia ja sen elämänvaiheen vaikutuksia nykyhetkeen.

Tutkielmani haastateltavilla oli hyvin erilaisia koulutuksia, mennyttä työhistoriaa
ja nykyistä elämäntilannetta, minkä vuoksi pohdin, olisiko aineisto liian pirsta-
leista, jotta siitä voisi tehdä yleistettäviä johtopäätöksiä. Analyysivaiheessa
huomasin epäilykseni osoittautuneen turhiksi, sillä erilaisista taustoistaan huo-
limatta työttömyyden tilanteen kokemukset toimijuudesta olivat hyvin yhteneväi-
set. Haastattelujen puolivälissä tuntui siltä, että vastaukset toistivat toisiaan.
Tämä aiheutti epäilyn siitä, olinko osannut esittää oikeanlaisia kysymyksiä saa-
dakseni vastauksiin useampaa ulottuvuutta. Päädyin kuitenkin siihen, että oli oi-
kein antaa haastateltavien kertoa tarinaansa linjaten sitä vain muutamalla oh-
jaavalla kysymyksellä. Syväluotaavat jatkokysymykset olisivat luultavasti häirin-
neet kerronnan aihepiirejä ja suuntaviivoja.

Haastatteleman informantit toivat esille sen, että työttömän toimijuudessa on
selkeästi enemmän rajoituksia kuin mahdollisuuksia. Lisäksi yhteiskunnalliset
vaatimukset ja velvoitteet eivät saa kovin paljon ymmärrystä osakseen. Tutkiel-
mastani on vedettävissä myös se johtopäätös, että työttömien työttömyysajan
kokemuksissa ainut merkittävä ero on havaittavissa työttömyyden keston vaiku-
tuksesta haastateltaviin. He, joilla työttömyys on kestänyt vähän aikaa, näkevät
toimijuudessaan enemmän mahdollisuuksia kuin he, joilla työttömyyttä on kes-
tänyt vuosikausia. Työttömyyden alussa henkilö jaksaa olla vielä toimelias, toi-
veikas ja tulevaisuusorientoitunut, mutta tilanteen pitkittyessä toimijuus kaven-
tuu kaikilla osa-alueilla nimenomaan sen vuoksi, että henkinen jaksaminen al-
kaa olla yhä haasteellisempaa ja taloudellisen tilanteen heikkeneminen entises-
tään tuo merkittäviä rajoituksia.

Suomalaisen yhteiskunnan arvomaailmassa työn tekemisen arvostus on edel-
leen korkealla ja työn eetoksella on pitkät perinteet. Työtön joutuu pohtimaan
omaa asemaansa. Millaiseen kansalaisuuteen hän on oikeutettu, koska ei voi
työpanoksellaan osallistua yhteiskunnan rakentamiseen? Työtön kokee olevan-

sa osittain yhteiskunnan ulkopuolella, sillä sekä yhteiskunnan asenteet että oma sisäistetty arvomaailma viestivät, että täysivaltaiseen kansalaisuuteen ja toimijuuteen vaaditaan työssä käyminen. Varsinkin pitkäaikaistyöttömät kokevat yhteiskunnallisen toiminnan esimerkiksi vapaaehtoistyön muodossa tuovan elämään tunteen tarpeellisuudesta. Lisäksi se tuo elämään struktuuria ja sosiaalisuutta. Siksi onkin kohtuutonta, että TE-toimiston linjaukset muun kuin palkkatyön hyväksyttävyydestä ovat niin tiukat. Avarampi ajattelumalli ymmärtäisi kaikin tavoin aktiivisena olemisen olevan parempi ratkaisu kuin lamaantumisen kottona. Kokopäiväisen työnhaun velvoite on sinänsä ymmärrettävää, mutta tässäkin olisi otettava huomioon realiteetit. Työnhaun tuloksettomuus aiheuttaa välillä inhimillistä turhautumista.

Ehkä saadakse edes osittaista tuntumaa yhteiskunnalliseen osallisuuteen työtön pitää tärkeänä tietynlaisen päivärytmin säilyttämistä ja päivien täyttämällä kaikenlaisella toiminnalla, onpa se työn hakemista, harrastamista tai kodin askareita tunteakseen itsensä tarpeelliseksi ja hyödylliseksi. Mikäli päivät kuluvat tekemättä mitään, saattaa seurata itsesyytöksiä hyödyttömänä lojumisesta. Lisäksi itsensä aktiivisena pitämisellä on merkitystä henkisen hyvinvoinnin kannalta. Samoin Lähteenmaa (2011, 57) kuvailee tutkimuksessaan, kuinka nuoret työttömät yrittivät kaikin keinoin pitää yllä positiivista asennetta ja toimeliasta elämää, sillä taustalla oli pelko syrjäytymisestä.

Työttömän elämäntilanteessa ajalla on toimijuuden kannalta kaksi ulottuvuutta. Päivien kiireetön aikataulu mahdollistaa leppoisamman arjen rytmin, jota arvostavat ennen kaikkea perheelliset ja he, joilla työelämä oli ollut hektistä ja henkisesti tai fyysisesti vaativaa. Tätä päätelmää tukee myös Ervastian (2003a, 135; 2003b, 119) tutkimus, jossa todettiin työttömyyden myönteisiä piirteitä voivan olla juuri kiireettömyys ja mahdollisuus omistautua harrastuksille ja läheisille, esimerkiksi suhde lapsiin muuttui positiivisemmaksi. Työttömyysaika ei kuitenkaan tunnu lomalta, sillä huoli tulevaisuudesta painaa mieltä jatkuvasti. Työttömyyden pitkittyessä ajan paljous saattaa muuttua haasteelliseksi siten, että sitä on liikaa, jolloin siihen liittyy toimijuutta lamaannuttava ja siten rajoittava vaikutus. Aloittekyky heikkenee, tekemättömiä töitä siirtää tuonnemmaksi, velvolli-

suuksia välttelee ja kaikki toiminta tuntuu merkityksettömältä "ajan tappamiselta".

Ervasti (2003a, 123) toteaa sekä omassa tutkimuksessaan että viitaten muihin tutkimustuloksiin, että työttömyydestä aiheutuva keskeisin ongelma on taloudelliset huolet. Saman johtopäätös oli tehtävissä myös tässä tutkielmassa, työttömän toimijuuden mahdollistajana tai rajoittajana taloudellinen tilanne on määrävässä asemassa. Ansiosidonnaisen työttömyysetuuden saaminen tai puolison työssäkäyminen antavat vähän enemmän valinnanvapautta harrastustoimintaan tai muuhun aktiviteettiin, mutta silloinkin maksulliseen toimintaan osallistutaan harkiten. Harrastusvalinnat tai kulttuuritapahtumiin osallistumisen määrittelee niiden edullisuus. Peruspäivärahalla toimeentuleminen rajoittaa kaikkea toimintaa huomattavasti mukaan luettuna julkisilla kulkuvälineillä liikkumisen, mikä puolestaan pienentää elämänpiiriä. Näkemykseni mukaan onkin erittäin tärkeää, että työttömät saavat erilaisia alennuksia liikunta-, harrastus- ja kulttuuritoimintaan, koska sillä on merkitystä työttömän sekä fyysisen että henkisen hyvinvoinnin ylläpitämisessä kuin myös osallisuudessa yhteiskunnan järjestämiin tapahtumiin. Taloudellinen niukkuus vaikuttaa myös ruokaostoksiin ja kaikkiin talouden menoihin, rahaa on usein käytettävissä ainoastaan välttämättömyyksiin. Toimeentulon ongelmilla on kerrannaisvaikutus työttömien henkiseen hyvinvointiin, sillä taloudelliset vaikeudet ja niiden vuoksi koettu paine ja häpeä saattavat laukaista myös psyykkiset ongelmat, toteaa myös Ervasti (2003a, 131) tutkimuksessaan.

Työttömän toimijuuden muotoutumisessa henkisellä hyvinvoinnilla on keskeinen merkitys. Huoli työn saamisesta, taloudellinen epävarmuus sekä tunne epäonnistumisesta sekä omassa elämässään että yhteiskunnan jäsenenä tuovat haasteita henkiselle jaksamiselle ja sitä myötä kaikelle toiminnalle. Läheiset suhtautuvat työttömyyteen pääosin ymmärtävästi, mutta työttömän oma käsitys olevansa huonompi kuin muut aiheuttavat osittaista häpeää, millä on jonkun verran vaikutusta myös sosiaalisten suhteiden luomiseen. Ihminen ei elä tyhjiössä, toiset ihmiset vaikuttavat siihen, mitä olemme, miten itsemme koemme, miten käyttäydymme ja mitä valintoja teemme. Työttömän ajatukset tilanteesta ovat päivästä riippuen itsensä ymmärtämisen ja itsesyytöksen temmelyskenttä, joka ei voi olla vaikuttamatta itsetuntoon. Hankalinta on oma oletus siitä, mitä

muut ajattelevat, vaikka sitä ei voi todeta. Työnhakutilanteissa koetaan, että työttömyys täytyy jotenkin selittää parhain päin ja eräs informanteista toivoikin, että suomen kielessä olisi vastaava ilmaisu Yhdysvalloissa käytettävälle: "in between jobs" , koska työtön-termi sisältää niin negatiivisen latauksen.

Työttömän toimijuuteen kohdistuvat yhteiskunnan vaatimukset ja velvoitteet eivät aina kohtaa niitä aitoja mahdollisuuksia, jolla ne voi toteuttaa. Työtön kokee työn aktiivisen hakemisen velvollisuudekseen sen lisäksi, että se on myös oma tahtotila, mutta toistuvat epäonnistumiset työn saamisessa lamauttavat ajoittain. TE-toimistosta toivotaan enemmän apua ja tukea työn hakemiseen, mutta toimenpiteet ovat usein riittämättömät. Työtön kokee, että hänen tulisi itse ratkaista työttömyytensä ja hän on selitysvelvollinen, ellei ole tässä onnistunut. Oma aktiivisuus ja yrittäminen eivät aina kuitenkaan riitä, työtä ei itsestään riippumattomista syistä välttämättä saa. Väilyömarkkinoilla, joita ovat erilaiset tukityöllistämiskäytännöt, määräaikainen työskentely pysyvemmän työpaikan toivossa ei tuo toivottua tulosta. Myös Silvennoisen (2007, 126) tutkimuksen mukaan tukityöllistäminen ei toimi porttina pidempään työsuhteeseen, sillä aina on palkattavissa uusia tukityöllistettyjä ja ilmaisia harjoittelijoita. Mikäli näihinkään paikkoihin ei työllisty, se heikentää itsetuntoa. Vastentahtoinen pakottaminen väilyömarkkinoiden käytettäväksi tai töihin, joita ei halua tai terveydellisistä syistä edes voi tehdä koetaan nöyryyttäväksi ja alistavaksi. Lisäksi niissä oli moraallinen näkökulma: edullinen työvoima mahdollistaa kaksijakoiset työmarkkinat ja onko oikein teettää työtä ilman asiallista palkkaa henkilöllä, jolla on tehtävään muodollinen pätevyys ja pitkä työhistoria?

Tutkielmastani kävi ilmi, että työttömällä yllä leijuu jatkuva uhka sanktiosta, ellei hän toimi yhteiskunnan määrittelemällä tavalla. Karenssi eli työttömyysetuuden menettäminen määrääjäksi on rangaistus, jolla uhkaillaan, mikäli työtön ei osoita yhteistyökykyä, osallistu riittävän aktiivisesti toimenpiteisiin tai muutoin pidä kiinni sopimuksista. Sanktiotoimenpiteiden määräytymisten perustelut ja linjaukset vaikuttavat olevan välillä hyvin häilyväisiä, joka saa aikaan jatkuvaa varuillaanoloa ja jopa pelkoa siitä, että tekee jotain väärin tai unohtaa. Saman huomion teki Silvennoinen (2007, 66) tutkimuksessaan kuvaillen instituutioihin kohdistuvan epäluottamuksen aiheuttavan varuillaanoloelämänkulkua. Aktiivisuuspolitiikan ongelmana vaikuttaa olevan se, että aktiivisuudeksi hyväksytään vain tie-

tynlaista, yhteiskunnan määrittelemää aktiivisuutta, jonka epämääräisyys tekee elämästä ennakoimatonta.

Ammatinvalinnassa ja siihen kouluttautumisessa vallitsee niinkään yksilön oma vastuu. Monikaan ei nuorena mieti uravalintaa niinkään työllistymisen vaan kiinnostavuuden kannalta. Työttömyyden myötä joutuu pohtimaan tehtyjä ratkaisuja ja miettimään, olisiko toiminut toisin, mikäli olisi ottanut selvää alan realistisista työllistymismahdollisuuksista. Monivuotisen tai useamman hankitun koulutuksen tai kurssittautumisen valuminen hukkaan toi tunteen petetyksi tulemisesta varsinkin, kun Suomessa edelleen painotetaan kouluttautumisen tärkeyttä hyvän elämän edistäjänä. Toisaalta yhteiskunnan rakennemuutosten myötä tiettyjen alojen ja korkeakoulutettujen työttömyyden lisääntyminen on tullut monelle osittaisena yllätyksenä ja parikymmentä vuotta sitten kouluttautuessaan ei voinut aavistaa alalla toteutuvaa työttömyyttä. Silvennoinen (2007, 81) tuo tutkimuksessaan esille käsitteen objektiivisesta koulutussaturaatiosta, mikä tarkoittaa esimerkiksi eri alojen liika- ja ylikoulutusta tai työttömän koulutusta ottamatta huomioon sen realistisia työllistämismahdollisuuksia. Silvennoinen kysyykin, onko yhteiskunnalla varaa järjestää koulutusta aloille tai tavoilla, jotka eivät johda tavoitteeseen eli työllistymiseen? (Silvennoinen 2007, 81.) Tutkielmani mukaan uudelleenkoulutuskaan ei aina takaa työllistymistä ja esimerkiksi TE-toimiston järjestämät työnhaku- ja aktivoimiskoulutukset koetaan turhauttavana ja hyödyttömänä ajanhukkana. Toipa koulutus sitten työtä tai ei, se koetaan ylipäättään kuitenkin hyödylliseksi nimenomaan henkisen pääoman kannalta.

Työttömyys on yksilölle elämänvaihe, jossa oma toimijuus joutuu yhteiskunnan rakenteiden ja asenteiden muokkaamaksi. Ulkopuolisen silmin katsottuna työtön saattaa näyttää toteuttavan hyvin omaehtoista toimijuutta, mutta työttömän elämä on paineista johtuen juuri taloudelliseen toimeentulemiseen ja henkiseen jaksamiseen kohdistuvista huolista. Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 167, 175) tulivat tutkimuksessaan siihen tulokseen, että työttömien selviytyminen kulminoituu kahden kysymyksen ratkaisuun: miten löytää elämiselle mielekkyys ja merkitys sekä miten turvata elanto? Sama kysymys nousi esiin tutkimukseni aineistosta. Pitkäaikaistyöttömyys voi viedä toimijuuden minimaaliselle asteelle ja elämä voi olla Honkasalon pienen toimijuuden teorian mukaisesti hyvinkin tapahtumatonta keskittyen vain "pitämään maailmaa paikallaan". Vastaavan ha-

vainnon teki Åkerblad (2014, 79) tutkiessaan yksilön toimijuutta prekaatissa työmarkkinatilanteessa. Aikaperspektiiviä lyhentämällä ja tekemättä pitkän aikavälin suunnitelmia muodosti yksilölle suojan elämän epävarmuudelta ja antoi tunteen edes nykyisyyden hallinnasta. Samoin kuin pätkätyöläiset Åkerbladin (2014, 102) tutkimuksessa, myös työttömät tekevät tilanteen elämiskelpoiseksi sietämällä ja kestäväällä, missä on myös se lohduttava ulottuvuus, että tilanteen mieltäminen omien rajojen ulottumattomuuksissa olevaksi vähentää riittämättömyyden tunnetta.

Uusliberalistinen ideologia yksilön valinnanmahdollisuuksista ja yhteiskunnan irtisanoutuminen vastuusta on huonosti sovellettavissa työttömän realistisiin mahdollisuuksiin ratkaista ongelma yksin. Tarvitaan edelleen ymmärrystä, tukea ja konkreettista apua relevantein toimenpitein, jotta yksilö työllistyy tai muutoin voi kokea olevansa täysivaltainen toimija yhteiskunnassa. Toivon, että tutkielmani toimii osaltaan sekä tiedonvälittäjänä että keskustelun avaajana ja kenties yhden ryhmän todellisuuden ymmärtämisen lisääjänä, sillä yhteiskunnassamme tulee aina olemaan työttömiä, määrä vain vaihtelee.

Jatkotutkimusaiheena voisi syventyä työttömän toimijuuteen nimenomaan sosiaalisen kärsimyksen viitekehyksessä eli miten yhteiskunnassa normiksi muuttuneet aliarvoistavat asenteet vaikuttavat työttömän käsitykseen itsestä ja miten tämä vaikuttaa toimimiseen yhteisön jäsenenä ja kansalaisena.

Lähteet

Aaltola, J. 2010. Filosofia, tiede, ymmärtäminen. Teoksessa: J. Aaltola ja R. Valli. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: PS-kustannus.12-27.

Arendt, H. 2002. *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.

Archer, M. 2003. *Structure, agency and the internal conversation*. Cambridge: University Press.

Alasuutari, P. 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino.

Aktiivimalli.fi. 2018. <https://www.aktiivimalli.fi/> . Luettu 11.3.2018.

Biesta, G. & Tedder, M. 2007. Agency and learning in the lifecourse: Towards an ecological perspective. *Studies in the Education of Adults* 39 (2), 132-149. <http://publications.uni.lu/bitstream/10993/7192/1/agency%20and%20learning%20in%20the%20lifecourse%202007.pdf>. Luettu 24.7.2018.

Blencowe. 2018. SAK on kutsunut koolle työttömyysturvan aktiivimallia vastustavan mielenilmauksen Senaatintorille tänään perjantaina. Yle.fi. 2.2.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10055205>. Luettu 10.3.2018.

Emirbayer, M. & Mische, A. 1998. *What is agency?* *American Journal of sociology* 103 (4), 962-1023. <http://web.b.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&sid=4b26ec40-3754-4a55-aaa2-5757ecda942c%40sessionmgr104>. Luettu 17.6.2018.

Ervasti, H. 2003a. Työttömyys elämäntilanteena. Teoksessa: O. Kangas (toim.) *Laman varjo ja nousun huuma*. KELA. Sosiaali ja terveysturvan tutkimuksia nro 72. 119-151.

Ervasti, H. 2003b. Kuka haluaa töihin? Aktiivisten ja passiivisten työttömien profiilit. Teoksessa: *Riskit, instituutiot ja tuotokset. Juhlakirja Olli Kankaan täyttävässä 50 vuotta*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimus nro 59. 115-131.

Eteläpelto, A., Heiskanen, T. & Collin, K. 2010. Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys. . Teoksessa: A. Eteläpelto, T. Heiskanen & K. Collin (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja*. Vantaa: Kansanvalistusseura. 9-30.

Giddens, A. 1979. *Central problems in social theory. Action, structure and contradiction in social analysis*. London: The Macmillan Press LTD.

Giddens, A. 1987. *Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä*. Helsinki: Otava.

Gordon, T. (2005). Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa: A. Meurman-Solin & I. Pyysiäinen (toim.) *Ihmistieteet tänään*. Helsinki: Gaudeamus. 114-130.

Harvey, D. 2008. *Uusliberalismin lyhyt historia*. Tampere: Vastapaino.

Hitlin, S. & Elder, G. 2007. Time, self, and the curiously abstract concept of agency. *Sociological Theory*, 25(2), 170-191.
<http://web.b.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=a24c294c-a5a6-4b78-86a9-07b825e30d9e%40sessionmgr120>. Luettu 15.7.2018.

Honkasalo, M-L. 2004. Elämä on ahasta täällä. Teoksessa: M-L. Honkasalo, T. Utriainen & A. Leppo (toim.) *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Vastapaino: Tampere. 51-81.

Honkasalo, M-L. 2008. *Reikä sydämessä*. Tampere: Vastapaino.

Honkasalo, M-L. 2009. Grips and ties. Agency, uncertainty, and the problem of suffering in North Karelia. *Medical Anthropology Quarterly* 223 (1), 51–69. <https://anthrosource-onlinelibrary-wiley-com.libproxy.helsinki.fi/doi/full/10.1111/j.1548-1387.2009.01037>. Luettu 17.5.2018.

Honkasalo, M-L. 2013. Katveessa. Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & Edistys* 22(1), 42-46. <http://elektra.helsinki.fi.libproxy.helsinki.fi/se/t/0356-3677/38/1/katveess.pdf>. Luettu 10.5.2018.

Hyvärinen, M. & Löyttyniemi, V. 2005. Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa J. Ruusuvuori & L. Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino. 189-222.

Hänninen, S. & Karjalainen, J. 1997. Johdanto: Foucault ja hallinnoimisen ongelma. Teoksessa S. Hänninen & J. Karjalainen (toim.) *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta*. Tampere: Gaudeamus. 7-27.

Hänninen, V. 2010. Narratiivisen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa: J.Aaltola ja R. Valli. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: PS-kustannus. 160-178.

Ikäheimo, H. 2000. Sosiaalisuus ja epäsosiaalisuus sosiaalityössä. Teoksessa: P. Niemi & Kotiranta Tuija (toim.) *Sosiaalialan normatiivinen perusta*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki. 13-33.

Julkunen, R. 2006. *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Stakes

Julkunen, R. 2000. Sosiaalipolitiikan kansalainen. Aktivoitu, valtaistettu, vastuutettu, hylätty? Teoksessa: P. Niemi & Kotiranta Tuija (toim.) *Sosiaalialan normatiivinen perusta*. Helsinki: Gaudeamus. 183-220.

Julkunen, R. 2013. Aktivointipolitiikka hyvinvointivaltion paradigman muutoksena. Teoksessa E. Keskitalo & V. Karjalainen (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy. 21-44.

Jyrkämä, J. 2007. Toimijuus ja toimijatilanteet - aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa M. Seppänen, A. Karisto & T. Kröger (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä*. Jyväskylä: PS-kustannus. 195-217.

Jyrkämä, J. 2008. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia* 4. 190-203.

Järvensivu, A. 2016. Hiljaisuudesta kertomuksiksi: työelämän sosiaalisesta kärsimyksestä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 53 (3), 178-188. <https://journal.fi/sla/article/view/59157>. Luettu 30.7.2018

Kansalaisaloite. 2018a. <https://www.kansalaisaloite.fi/fi/aloite/2730>. Luettu 11.3.2018

Kansalaisaloite. 2018b. <https://www.kansalaisaloite.fi/fi>. Luettu 11.3.2018

Kehätär, R. 2016. *Kun katsoo kauempaa, näkee enemmän. Monialainen työkyvyn ja kuntoutustarpeen arviointi pitkäaikaistyöttömillä*. Väitöskirja. Oulun yliopisto. Lääketieteellinen tiedekunta.

Keskitalo, E. 2013. Tavoitteena aktiivinen kansalaisuus. Teoksessa: E. Keskitalo & V. Karjalainen (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy. 45-72.

Keskitalo, E. & Karjalainen, V. 2013. Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka? Teoksessa: E. Keskitalo & V. Karjalainen (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy. 7-18.

Kiviniemi, K. 2010. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa: J. Aaltola ja R. Valli. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: PS-kustannus. 70-85.

Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. 1998. *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Tammi.

Kotkas, T. 2013. Sopimuksellisuus sosiaali oikeudessa - esimerkkinä julkisen työvoimapalvelun ja työttömyysturvan asiakassuunnitelmat. ? Teoksessa E. Keskitalo & V. Karjalainen (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy. 73-95.

Laine, T. 2010. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa: J. Aaltola ja R. Valli. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: PS-kustannus. 28-45.

Laitinen, A. 2008. Joseph Raz ja hyvinvoinnin ulottuvuudet. Teoksessa: P. Nieminen & Kotiranta Tuija (toim.) *Sosiaalialan normatiivinen perusta*. Helsinki: Gaudeamus. 34-70.

Lähteenmaa, J. 2011. *Nuoret työttömät ja yliviritetty toimijuus*. Nuorisotutkimus 2011:4, 47–60. <http://elektra.helsinki.fi/oa/0780-0886/2011/4/nuoretty.pdf>. Luettu 13.3.2018.

Miller, P. & Rose, N. (1997). Köyhiä ohjelmoimassa: köyhyyslaskelma ja asiantuntijatieto. Teoksessa: S. Hänninen & J. Karjalainen (toim.). *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyysen ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta*. Tampere: Gaudeamus. 111-149.

Miller, P. & Rose, N. 2010. Miten meitä hallitaan. Tampere: Vastapaino.

Moilanen, P. & Räihä, P. 2010. Merkitysrakeneiden tulkinta. Teoksessa: J. Aaltola ja R. Valli. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: PS-kustannus. 46-69.

Muhonen, T. 2017. *Kommentti: työttömiä "rankaiseva" aktiivimalli meni läpi - ja siitä seuraa pelkkiä ongelmia*. Taloussanomat.fi 19.12.2018.
<https://www.is.fi/taloussanomat/art-2000005495366.html> . Luettu 15.3.2018

Niemelä, P. 2008. Inhimillisen toiminnan teoria. Teoksessa: P. Niemi & Kotiranta Tuija (toim.) *Sosiaalialan normatiivinen perusta*. Helsinki: Gaudeamus. 221-239.

Niskanen, S. 2005. Hermeneuttisen psykologian tieteenfilosofinen traditio. Teoksessa J. Perttula & T. Latomaa (toim.) *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Vantaa: Dialogia Oy. 89-111.

Perttula, J. 2005. Kokemus ja kokemuksen tutkimus: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. Teoksessa J. Perttula & T. Latomaa (toim.) *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Vantaa: Dialogia Oy. 115-158.

Ronkainen, S., Pehkonen, L., Lindblom-Yläne, S. & Paavilainen, E. 2011. *Tutkimuksen voimasanat*. Helsinki: WSOYpro Oy.

Rosenthal, G. 2008. Biographical Research. Teoksessa Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F. & Silverman, D. (toim.) *Qualitative Research Practice*. Lontoo: Sage. 48–64.

Ruusuvuori, J. & Tiittula, L. 2005. Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa J. Ruusuvuori & L. Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino. 22-56.

Saari, J. 2015. *Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus.

Saikkku, P. 2015. *Ajankohtaista aktiivipolitiikkaa. Katsaus työttömien aktiivitoimenpiteisiin ja sosiaaliturvaan Suomessa, Ruotsissa, Tanskassa, Norjassa, Saksassa, Iso-Britanniassa ja Alankomaissa*. Työpaperi 2/2015. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere: Juvenes Print - Suomen Yliopistopaino Oy. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/125545/URN_ISBN_978-952-302-423-6.pdf?sequence=1. Luettu 30.6.2018.

Silvennoinen, H. 2010. Aikuiskoulutus ja hallintavalta. Teoksessa A. Eteläpelto, T. Heiskanen & K. Collin (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja*. Vantaa: Kansanvalistusseura. 55-76.

Silvennoinen, P. 2007. *Ikä, identiteetti ja ohjaava koulutus. Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät oppimisyhteiskunnan haasteena*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 303. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/13361>. Luettu 23.6.2018.

TE-palvelut. 2018. <http://toimistot.te-palvelut.fi/uusimaa/aktiivimalli>. Luettu 10.3.2018.

Tilastokeskus. 2018a. <http://tilastokeskus.fi/til/tyti/kas.html>. Luettu 10.3.2018.

Tilastokeskus. 2018b. http://tilastokeskus.fi/til/tyti/2018/01/tyti_2018_01_2018-02-20_tie_001_fi.html. Luettu 10.3.2018.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta TENK. 2009. *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi*. <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>. Luettu 15.2.2018.

Virtanen, M. 2003. Laman pitkä varjo. *Yhteiskuntapolitiikka* 68 (2). 441-442. <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/101250/035virtanenpk.pdf?sequence=1>. Luettu 27.7.2018.

Walters, W. 2000. *Unemployment and government*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wierenga, A. 2009. *Young people making a life*. New York :Palgrave Macmillan.

Wilkinson, I. 2005. *Suffering. A sociological introduction*. Cambridge: Polity Press.

Åkerblad, L. 2014. *Epävarmuuden tuolla puolen. Muuttuvat työmarkkinat ja prekaari toimijuus*. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta/ Yhteiskuntatieteiden laitos. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-1364-7/urn_isbn_978-952-61-1364-7.pdf. Luettu 12.7.2018.

Liite 1

Haastateltavien hakeminen facebook- ilmoituksella.

Hei,

teen pro gradua aiheenani työttömän toimijuus. Etsin haastateltaviksi työttömiä tai pitkäaikaistyöttömyyttä (yli 1 v.) kokeneita henkilöitä. Voisitteko viedä viestiä eteenpäin, voi myös jakaa facessa.

Tutin työttömän kokemusta oman toiminnan mahdollisuuksista ja rajoituksista sekä millaista toimintaa hän kokee yhteiskunnan häneltä vaativan?

Haastattelu kestää noin tunnin, on hyvin vapaamuotoinen ja sen voi keskeyttää halutessaan. Aineisto käsitellään siten, ettei siitä voi tunnistaa henkilöitä.

Olen jo etukäteen avustanne kiitollinen.

Liite 2

Haastattelukysymykset

1. Kerro lyhyesti koulutus- ja työtaustastasi.
2. Miten päädyit työttömäksi?
3. Millainen on/oli työttömyyden vaikutus elämääsi. Mitä se mahdollisti ja mitä rajoitti?
4. Millainen on mielestäsi työttömän asema Suomessa? Mitkä ovat yhteiskunnan määrittämät velvoitteet? Miten koit ne omalla kohdallasi?
5. Mitkä ovat mielestäsi työttömyyteen johtavat tekijät (oma syy vs. rakenneongelma)? Miten koet uusliberalistisen käsitteen yksilön omasta vapaudesta kuin myös vastuusta?
6. Mitä mieltä olet elinikäisen oppimisen -ideologiasta?
7. Haluatko kertoa vielä jotain?